

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ГЕОГРАФІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ЕКОНОМІЧНОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ**

На правах рукопису
УДК: 911.3

**ВІЙНА ТА МІСТО: ПРАКТИКИ МЕМОРІАЛІЗАЦІЇ
ТА ЛОКАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ**

Галузь знань	10 – Природничі науки
Спеціальність	106 – Географія
Освітня програма	Економічна географія
Спеціалізація	Управління розвитком регіону та просторове планування

Кваліфікаційна робота бакалавра
студента 4 курсу
Освітнього ступеня «Бакалавр»
Бережного Олександра Едуардовича

Науковий керівник:
Мезенцев Костянтин Володимирович
доктор географічних наук, професор

КИЇВ – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. УЧАСТЬ МІСЬКОЇ ГРОМАДИ У ПРОЦЕСІ МЕМОРІАЛІЗАЦІЇ ВІЙНИ	5
1.1. Теоретичні рамки меморіалізації як явища.....	5
1.2. Місто і пам'ять	8
1.3. Партиципативна меморіалізація	14
РОЗДІЛ 2. CASE-STUDIES: ПАРТИСИПАТИВНІ МЕМОРІАЛЬНІ ПРАКТИКИ В БОІСНІІ І ГЕРЦЕГОВИНІ ТА УКРАЇНІ.....	19
2.1. Обґрунтування вибору кейсів.....	19
2.2. Сараєво.....	20
2.3. Буча.....	34
2.4. Порівняльний аналіз кейсів	48
РОЗДІЛ 3. МАЙБУТНЄ ПАМ'ЯТІ: БАЧЕННЯ УКРАЇНЦІВ ЩОДО МЕМОРІАЛІЗАЦІЇ ВІЙНИ.....	53
3.1. Портрет респондента та методологія дослідження.....	53
3.2. Аналіз результатів опитування.....	54
3.3. Результати SWOT-аналізу та розробка рекомендацій	70
ВИСНОВКИ.....	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	76
ДОДАТКИ.....	84

ВСТУП

Актуальність дослідження зумовлена руйнівним впливом війни на українські міста та їх мешканців, що призводить до втрати не лише фізичної інфраструктури та культурної спадщини, а й до глибоких соціальних та психологічних травм. У цьому контексті меморіалізація війни виступає як важливий інструмент збереження колективної пам'яті, формування локальної ідентичності та сприяння процесам зцілення та примирення. Дослідження різних підходів до меморіалізації, включаючи партисипативні практики, дозволяє виявити ефективні стратегії для збереження пам'яті про війну та її вплив на формування ідентичності у постраждалих громадах.

Особливо актуальним є вивчення ролі міської громади у процесах меморіалізації, оскільки саме міський простір стає ареною для формування колективної пам'яті та ідентичності. Війна змінює міський ландшафт, перетворюючи звичайні місця на символи страждань та стійкості. Розуміння того, як мешканці міст сприймають ці зміни та як вони залучаються до процесів меморіалізації, є ключовим для розробки ефективних стратегій відновлення та розвитку громад після конфлікту.

Мета кваліфікаційної роботи – проаналізувати практики меморіалізації війни в Україні та Боснії і Герцеговині, дослідити їхній вплив на формування локальної ідентичності та суспільну згуртованість.

Об'єкт дослідження – практики меморіалізації війни в Україні (м. Буча) та Боснії і Герцеговині (м. Сараєво).

Предмет дослідження – вплив меморіалізації війни на формування локальної ідентичності та суспільну згуртованість в містах України (м. Буча) та Боснії і Герцеговині (м. Сараєво).

Завдання кваліфікаційної роботи:

– визначити ключові теоретичні підходи до поняття меморіалізації війни та її впливу на формування локальної ідентичності;

- дослідити історичний контекст та особливості меморіалізації війни у Сараєво та Бучі;
- проаналізувати конкретні меморіальні практики у Сараєво (Сараєвські троянди, Музей дитинства війни) та Бучі (Стіна пам'яті, Яблунська 144), виявивши їхні спільні риси та відмінності;
- оцінити вплив меморіалізації війни на формування локальної ідентичності та соціальну згуртованість у Сараєво та Бучі;
- визначити ставлення українців до збереження пам'яті про війну та їхнє бачення форм меморіалізації;
- виявити ефективні стратегії та підходи до меморіалізації війни, які сприяють збереженню колективної пам'яті, формуванню локальної ідентичності та процесам зцілення у постраждалих громадах.

У роботі використання такі **методи дослідження**:

- *аналіз наукової літератури* — вивчення наукових статей, книг та досліджень з питань меморіалізації, колективної пам'яті та локальної ідентичності;
- *кейс-стаді* — детальний аналіз меморіальних практик у Сараєво та Бучі, включаючи вивчення конкретних меморіальних об'єктів, їхнього значення та впливу на громаду. Це включає аналіз наукових статей, книг, звітів міжнародних організацій, веб-сайтів меморіальних ініціатив, офіційних даних, медіа-матеріалів, візуальний аналіз фото-матеріалів та аналіз соціальних мереж;
- *порівняльний аналіз* — порівняння меморіальних практик у Сараєво та Бучі для виявлення спільних рис та відмінностей, а також визначення факторів, що впливають на ефективність меморіалізації.
- *анкетування* — проведення онлайн-опитування серед мешканців України для з'ясування їхнього ставлення до збереження пам'яті про війну та їхнього бачення форм меморіалізації.
- *SWOT-аналіз* — виявлення сильних та слабких сторін, можливостей та загроз у процесі меморіалізації війни в Україні для розробки рекомендацій щодо покращення цього процесу.

РОЗДІЛ 1.

УЧАСТЬ МІСЬКОЇ ГРОМАДИ У ПРОЦЕСІ МЕМОРІАЛІЗАЦІЇ ВІЙНИ

1.1. Теоретичні рамки меморіалізації як явища

Для дослідження меморіалізації як явища варто розпочати з її визначення. Відповідно до Оксфордського словника, термін “memorialize” (меморіалізувати) означає “увічнити когось/щось, щоб створити щось, що продовжуватиме існувати і нагадуватиме людям про когось, хто помер, або про щось, що пішло в минуле” [4180]. Тісно пов’язаними виразами в українській мові є увічнити, закарбувати в пам’яті, вшановувати пам’ять. Саме слово походить від терміну “memory” (пам’ять), що має значення - “здатність запам’ятовувати речі; період часу, протягом якого людина або група людей здатні пам’ятати події” [43], або від “memorial” (меморіал) - “статуя, камінь тощо, споруджений для того, щоб нагадувати людям про важливу подію в минулому або про відому особу, яка померла; пам’ятник комусь/чомусь річ, яка буде продовжувати нагадувати людям про когось/щось; церемонія, яка проводиться для того, щоб згадати про когось, хто помер, або про важливу подію в минулому” [42].

Якщо пов’язати ці поняття, можна прийти до висновку, що меморіалізація виступає як процес запам’ятовування, створення спогадів, для того щоб закарбувати їх в пам’яті з одного боку, і як фізичний тригер, для того щоб запустити процеси пригадування, оновити події і осіб минулого в пам’яті, не забути про них - з іншого боку. Меморіали та інші форми увічнення не лише служать свідченням минулого, але й допомагають актуалізувати ці спогади в сучасному контексті. Вони стають носіями історії, що підтримують зв’язок між минулим і теперішнім, забезпечуючи передачу знань і досвіду майбутнім поколінням (Рис. 2.1).

Тісно пов’язаним поняттям з меморіалізацією є комеморація. Комеморація — це процес відзначення важливих подій минулого, які вважаються значущими в історії певного народу, нації чи держави. Комеморація зазвичай зосереджується на

окремій події, яка має важливе значення в історії, і може включати публічні церемонії, пам'ятники або інші форми вшанування. Комеморація часто поєднується з колективним процесом скорботи, як у випадку з вшануванням Голокосту, палестинської катастрофи (Накба) 1948 року або ірландського голоду.

Форма вшанування включає публічні церемонії, пам'ятники і т.і.. Колективна скорбота або святкування можуть бути частиною комеморації, що включає як процес скорботи, так і святкування події, яка мала позитивний вплив. Навіть коли тон комеморації переважно святковий, вона може включати елементи критичного осмислення події або рефлексії над нею. Комеморація може включати питання про те, як подія зазвичай описується, яка версія події найбільш прийнята, що або хто зазвичай виключений з описів події, чий інтерес служить її вшанування [36].

Важливим у контексті меморіалізації є поняття колективної пам'яті. Кейлі Бейкер розглядає колективну пам'ять як спільне розуміння та відчуття приналежності до місця, що формується через взаємодію матеріальних (будівлі, пам'ятники) та символічних (спогади, історичні події, міфи) аспектів минулого. Вона виникає в географічно обмежених контекстах, є полісемічною та нестабільною в часі, і постійно відновлюється через діалог між особистими спогадами та історичними наративами. Міський ландшафт діє як сховище колективної пам'яті, обрамлюючи життя багатьох поколінь та наповнюючись невід'ємними якостями, які сприймаються та переживаються мешканцями [19, ст 8-9].

Справжньою революцією у тому як ми розуміємо меморіалізацію і пам'ять як таку стало поняття "місце пам'яті" (*lieux de mémoire*), запроваджене французьким істориком П'єром Нора - воно описує просторові, матеріальні або символічні об'єкти, що відіграють центральну роль у колективній пам'яті спільноти. Ці місця можуть бути фізичними об'єктами, такими як меморіали, будівлі, природні ландшафти, або навіть абстрактними поняттями, що втілюють спільні спогади та символи, які формують ідентичність певної групи людей.

Важливість "місць пам'яті" полягає в їх здатності зберігати та передавати історичні події, переживання і колективний досвід, сприяючи формуванню

національної або групової ідентичності. Вони можуть стати місцями конфліктів або об'єднання, в залежності від того, як інтерпретуються минулі події і які значення їм надаються у сучасному контексті [20, ст 16-17].

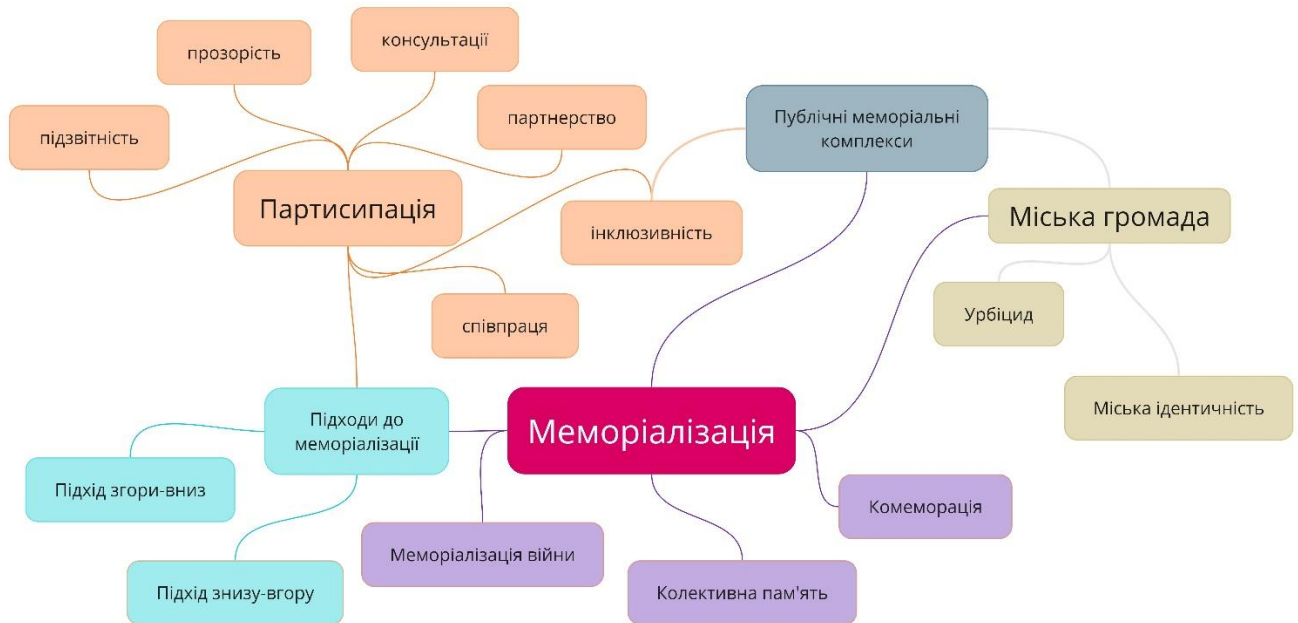


Рис. 1.1. Майнд-мапа, що висвітлює взаємозв'язки між меморіалізацією, партисипацією та міською громадою

Отже, тепер підійдемо до ключового теоретичного поняття, важливого для нашого дослідження - меморіалізації війни. Меморіалізація війни - це термін, який охоплює різні способи, у які суспільства пам'ятають і вшановують пам'ять про війни та конфлікти. Вона передбачає створення спільних національних наративів, які пов'язують минуле з сьогоденням, зміцнюючи ідентичність нації та її громадян. Цей процес може включати спорудження меморіалів, церемонії вшанування пам'яті та збереження історичних наративів, які сприяють культурній пам'яті та ідентичності нації.

Меморіалізація війни пов'язана з культурною пам'яттю та ідентичністю. Вона допомагає націям зберегти спогади про минулі конфлікти і війни, що формують національні наративи, які підтримують та зміцнюють ідентичність громадян і територіальних спільнот.

Водночас меморіалізація часто служить політичним цілям, включаючи підтримку національної єдності та патріотизму. Вона використовує матеріальні

(пам'ятники, меморіали, музеї) та нематеріальні форми (церемонії, ритуали, дати пам'яті) для створення та підтримки наративів, які держава вважає важливими для колективної ідентичності.

Меморіалізація також включає місця пам'яті, де відвідувачі можуть безпосередньо взаємодіяти з історією через фізичний досвід. Це можуть бути меморіальні комплекси, місця битв, музеї, які дозволяють відчувати атмосферу минулих подій і заглибитися в історичні контексти.

Меморіалізація війни може бути присутньою і у повсякденному житті через назви вулиць, меморіальні таблички, пам'ятні місця, які ми щоденно бачимо або проходимо повз. Ці елементи, хоч і не завжди помітні, відіграють важливу роль у підтримці колективної пам'яті [23].

1.2. Місто і пам'ять

Міська громада і ідентичність. Поняття міської громади та ідентичності є ключовими для розуміння того, як формуються та розвиваються міста. Ідентичність міста формується через взаємодію між простором, спільнотою та пам'яттю. Тому важливо вивчити, як міська ідентичність формується та змінюється під впливом різних чинників, таких як культурна спадщина, соціальні зв'язки та колективна пам'ять.

Міська громада — це складна соціальна структура, яка складається з різноманітних груп людей, що проживають в межах міста. Кожна з цих груп має свої унікальні культурні, соціальні та економічні характеристики. Згідно з Симоною Мітрою, колективна ідентичність має основні референції, такі як "місця пам'яті", що не лише є ментальними конструкціями, але й фізичними місцями, пов'язаними з колективним простором спільноти — містом [47].

Міські громади характеризуються взаємодією між індивідами та соціальними групами, що формують загальну культуру та ідентичність міста. Колективна

ідентичність визначається через спільні практики, цінності та ритуали, які утворюють основу соціальних зв'язків у межах міста.

Формування міської ідентичності пов'язане з історією, культурою та просторовими аспектами міста. Келлі Бейкер зазначає, що ідентичність та пам'ять тісно пов'язані з місцем, де живуть люди. Вона підкреслює, що індивідуальні та колективні відчуття належності формуються як матеріальними, так і символічними проявами місця.

Міста є відображенням колективної ідентичності спільноти; вони можуть бути розглянуті як карти культурної пам'яті, де всі важливі місця пам'яті, які відіграють роль у процесі визначення ідентичності, можна знайти на вулицях, на розі, в будівлях та перехрестях, всі вони наповнені культурним та емоційним значенням [19].

Пам'ять є ключовим компонентом міської ідентичності. Публічні меморіали та пам'ятні місця сприяють збереженню колективної пам'яті про важливі історичні події та постаті. Вони допомагають громадянам відчувати зв'язок з минулим та зрозуміти своє місце в історії міста. За словами Гурлер та Озер, публічні меморіали допомагають підтримувати минулі події живими у спільній пам'яті через фізичне представлення у публічних місцях, що, своєю чергою, сприяє розвитку емпатії та зміцненню міської пам'яті [26].

Меморіальні місця, інтегровані у повсякденне життя міста, мають потенціал для позитивного впливу на соціальну пам'ять та міську ідентичність. Вони дозволяють містянам згадувати свою соціальну історію без потреби спеціально відвідувати певні місця, що робить пам'ять більш доступною та значущою у повсякденному житті [47].

Отже, міська громада та ідентичність є невід'ємними компонентами, що визначають характер та унікальність кожного міста. Формування міської ідентичності відбувається через взаємодію соціальних груп, культурних практик та історичних подій, що залишають свій слід у колективній пам'яті. Пам'ятні місця та меморіали відіграють важливу роль у збереженні цієї пам'яті, сприяючи розвитку

міської ідентичності та підтримуючи зв'язок між минулим, теперішнім та майбутнім.

Вплив війни на місто та його жителів. Війна залишає глибокі рани на тканині міста, впливаючи на його структуру, мешканців та колективну пам'ять. Війна руйнує фізичну інфраструктуру та соціальні зв'язки, викликає переміщення населення та залишає психологічні наслідки, які можуть тривати десятиліттями.

Тож як війна впливає на місто та його жителів, зокрема на їх ідентичність та колективну пам'ять?

Урбіцид, або "вбивство міста", є систематичним руйнуванням міських просторів та інфраструктури під час війни або конфлікту. У своїй книзі "Architecture, Urban Space and War: The Destruction and Reconstruction of Sarajevo" Миряна Ристич досліджує цей феномен на прикладі облоги Сараєва (1992-1996). Під час облоги, Боснійська Сербська Армія (BSA) цілеспрямовано обстрілювала міську інфраструктуру, включаючи громадські будівлі, культурні пам'ятки та житлові квартали. Це руйнування мало на меті знищити культурну спадщину, колективну пам'ять та ідентичність міста, перетворюючи його на небезпечну зону, де кожен мешканець ставав потенційною ціллю.

Ристич аналізує, як урбіцид у Сараєві використовувався для створення етнічних розділень і зміни міського ландшафту. Через систематичне руйнування будівель та просторів, які символізували культурну різноманітність та історичну спадщину міста, конфліктуючі сторони прагнули стерти спільні спогади та створити нову етнічно однорідну реальність. Це не лише фізично змінило місто, але й вплинуло на соціальну тканину, розділивши громади та посиливши етнічні напруження. Таким чином, урбіцид в Сараєві став засобом військової та політичної стратегії, спрямованої на перетворення багатонаціонального міста на етнічно розділену територію [53, ст. 35-37].

Під час війни міста зазнають значних руйнувань. Вибухи та обстріли знищують житлові будинки, громадські будівлі, історичні пам'ятки та інфраструктуру. Це не лише фізичні втрати, але й втрата культурної спадщини, яка є важливою частиною колективної ідентичності міста. Роберт Беван у своїй книзі

"The Destruction of Memory" зазначає, що знищення культурних артефактів є засобом домінування та тероризування населення.

Наприклад, руйнування Старого мосту в Мостарі під час війни в Югославії у 1993 році стало символом втрати мультикультурної спадщини міста та розділення його громади. Втрата таких важливих місць пам'яті веде до фрагментації колективної пам'яті та ідентичності міста.

Війна призводить до масових переміщень населення. Люди змушені залишати свої домівки, шукаючи безпеки в інших регіонах або країнах. Це викликає дезінтеграцію громад, що може призвести до втрати соціальних зв'язків та підтримки, необхідних для відновлення після конфлікту. Втрата зв'язку з рідним містом та спільнотою може мати довготривалі психологічні наслідки для переміщених осіб.

Війна залишає глибокі психологічні рани на мешканцях міста. Травми, спричинені війною, можуть включати посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), депресію, тривожність та інші розлади. Ці наслідки впливають не лише на окремих осіб, але й на колективне психологічне здоров'я громади [20, ст. 9-10, 15-16, 25-26].

Дослідження на прикладі міста Мосул, описане у статті "Memory, violence and post-conflict reconstruction: rebuilding and reimagining Mosul" показує, що відновлення після війни вимагає не лише фізичної реконструкції, але й психосоціальної підтримки для мешканців. Реабілітація громадян включає відновлення соціальних зв'язків та колективної пам'яті, що є критичним для успішної реінтеграції та відновлення міської ідентичності [38].

Процес відновлення міста після війни включає реконструкцію фізичної інфраструктури, відновлення культурної спадщини та зміцнення соціальних зв'язків. Важливо враховувати історичний контекст та культурні аспекти при відновленні, щоб зберегти колективну пам'ять та ідентичність міста.

Ристич наголошує на важливості інтеграції місць пам'яті у процес відновлення, щоб забезпечити зв'язок між минулим та майбутнім. Це включає відновлення пам'яток, створення нових меморіалів та підтримку громадських ініціатив, спрямованих на збереження пам'яті про події війни [53].

Отже, війна руйнує міста і життя мешканців, залишаючи фізичні, соціальні та психологічні рани. Основні виклики включають втрату інфраструктури, культурної спадщини, переміщення населення та психологічні травми. Відновлення міст потребує комплексного підходу, що охоплює фізичну реконструкцію, психосоціальну підтримку та збереження колективної пам'яті для відновлення ідентичності та соціальної згуртованості.

Роль публічних меморіальних просторів у міському середовищі. Публічні меморіальні простори є важливими елементами міського середовища, що увіковічують пам'ять про війну та її наслідки. Вони виконують не лише функцію збереження історичної пам'яті, але й сприяють формуванню колективної ідентичності та взаєморозуміння у громаді.

Публічні меморіали можна розглядати як ландшафти, що підтримують пам'ять про минулі події через фізичну репрезентацію у публічних місцях. Вони допомагають зберегти колективну пам'ять та передавати історичну інформацію наступним поколінням. За словами Гурлер та Озер, меморіали інтегровані в міське середовище допомагають розвивати емпатію серед громадян і зміцнювати міську пам'ять [26].

Публічні меморіальні простори мають глибоку символічну значущість, яка впливає на колективну пам'ять та ідентичність громади. Як зазначає П'єр Нора, місця пам'яті є місцями, де "кристалізується" і "секретується" пам'ять, вони є символами колективної пам'яті, що зберігають історичні події та наративи громади. Такі простори можуть включати пам'ятники, меморіальні парки, музеї та інші місця, присвячені пам'яті про війну та її жертв.

Однією з ключових функцій меморіальних просторів є створення місця для колективного пам'ятання та вшанування загиблих. Ці простори слугують нагадуванням про трагічні події та їхні наслідки, допомагають громаді зберігати історичну пам'ять і передавати її наступним поколінням. Наприклад, меморіали, присвячені жертвам Голокосту, виконують важливу роль у збереженні пам'яті про цю трагедію та попередженні майбутніх геноцидів [19].

Вони відіграють важливу роль у формуванні та підтримці колективної пам'яті та ідентичності громади. Вони допомагають людям ідентифікуватися з певною історією, цінностями та традиціями, що зміцнює почуття спільності та належності. Як зазначає Беван, меморіальні простори є не лише місцями пам'яті, але й "колективними дзеркалами", що відображають соціальне обличчя громади та допомагають їй членам відчувати свою належність до спільноти.

Публічні меморіальні простори також сприяють процесам примирення та відновлення після конфліктів. Вони можуть слугувати місцями для діалогу та взаєморозуміння між різними групами, що були залучені до конфлікту. Наприклад, меморіали, присвячені жертвам війни в колишній Югославії, допомагають різним етнічним та релігійним групам знайти спільні точки для примирення та відновлення відносин [20].

Після завершення війни відновлення меморіальних просторів стає важливим елементом процесів реконструкції та відновлення міського середовища. Відновлення зруйнованих пам'ятників та створення нових меморіалів сприяє збереженню історичної пам'яті та підтримці колективної ідентичності. За словами Рістич, процес відновлення меморіальних просторів є не лише фізичним актом, але й символічним жестом, що допомагає громаді зцілитися після конфлікту та рухатися вперед [53].

Існує багато прикладів успішних меморіальних просторів, які відіграють важливу роль у збереженні пам'яті про війну та її наслідки. Одним із таких прикладів є Меморіал Голокосту у Берліні, який слугує місцем пам'яті та вшанування жертв Голокосту, а також нагадуванням про необхідність протистояти будь-яким формам ненависті та геноциду. Іншим прикладом є Меморіал 11 вересня у Нью-Йорку, який вшановує пам'ять про загиблих під час терактів 2001 року та символізує стійкість і єдність американського народу [20].

Отже, публічні меморіальні простори увіковічують пам'ять про війну, зберігають колективну пам'ять, підтримують ідентичність громади та сприяють примиренню. Їх відновлення та створення є ключовими для відновлення міського середовища та зцілення громади після війни.

1.3. Партисипативна меморіалізація

Основні підходи до меморіалізації. Основні підходи до створення меморіалів та управління пам'яттю про війну на два типи: "згори-вниз" (top-down) та "знизу-вгору" (bottom-up), оскільки цей поділ дозволяє чітко визначити різні механізми та джерела ініціатив у цьому процесі. Такий підхід сприяє кращому розумінню ролі різних акторів у формуванні колективної пам'яті та допомагає виокремити специфічні особливості кожного з методів. Завдяки цьому, можна більш ефективно оцінити вплив як державних структур, так і громадських ініціатив на створення і підтримку пам'яті.

Відповідно до Кембриджського словника, підхід "згори-вниз" "використовується для позначення ситуації, в якій рішення приймаються кількома людьми, наділеними владою, а не людьми, на яких ці рішення впливають" [21], тоді як підхід "знизу-вгору" описаний як такий, що "починається з найнижчих рівнів або з найдрібніших деталей організації, системи, плану" [59].

У своїй статті Антонія Йолич досліджує ці два основні підходи в контексті культурної пам'яті у своїй статті "Bottom-up vs. top-down: how participatory design can be used to help define post-conflict cultural memory in Croatia".

Підхід "згори-вниз" (top-down) характеризується централізованим управлінням з боку державних інституцій. Державні органи, як-от міністерства культури, освіти та науки, ініціюють, фінансують та реалізують проекти меморіалізації. Мета — збереження офіційної історичної пам'яті через створення музеїв, меморіалів, архівів тощо. Цей підхід фокусується на офіційних історичних наративах і може включати організацію виставок, наукових конференцій та комеморацій. Він забезпечує систематичність, але може нехтувати локальними та індивідуальними аспектами пам'яті.

Підхід "знизу-вгору" (bottom-up) орієнтується на ініціативи місцевих громад та окремих осіб. Громадські та неурядові організації, релігійні громади, митці й

активісти ініціюють проекти, що включають створення пам'ятників, культурні заходи, збір та архівування особистих історій. Цей підхід сприяє більш інклюзивному процесу збереження пам'яті, враховуючи різноманітні голоси та перспективи.

Обидва підходи мають свої переваги і недоліки. Підхід "згори-вниз" забезпечує офіційне визнання та систематизацію пам'яті, але може бути надто формалізованим і менш гнучким. Підхід "знизу-вгору" стимулює активну участь громадян та врахування локальних аспектів пам'яті, але може стикатися з проблемами координації та ресурсного забезпечення. Оптимальним варіантом є поєднання цих підходів, де державні інституції співпрацюють з місцевими громадами, створюючи спільні проекти, що дозволяють зберігати та передавати багатогранну та повну картину історичної пам'яті.

За словами Йолич, використання підходів "згори-вниз" та "знизу-вгору" у поєднанні з методами партисипативного дизайну дозволяє створити більш стійкі та інклюзивні проекти меморіалізації, що сприяють збереженню культурної пам'яті та розвитку локальної ідентичності у постконфліктних суспільствах [31].

Одні й ті ж стейкхолдери можуть представляти різні підходи у різних ситуаціях: ветеран війни може ініціювати створення місцевого меморіалу і брати участь у державних проектах; місцевий музей може отримувати урядове фінансування і організувати локальні проекти; громадська організація може ініціювати пам'ятник і співпрацювати з владою. Це взаємодія сприяє глибшому збереженню пам'яті про війну, поєднуючи офіційні та персональні аспекти історії.

Підсумовуючи, поділ підходів до створення та управління пам'яттю про війну на "згори-вниз" та "знизу-вгору" важливий для розуміння ролі державних структур, місцевих громад і громадських організацій у формуванні колективної пам'яті. Поєднання цих підходів забезпечує багатогранний та інклюзивний наратив, сприяючи ефективному збереженню історичної спадщини на національному та локальному рівнях, дозволяючи стейкхолдерам діяти в обох ролях залежно від контексту.

Партисипативні принципи. Партисипативні принципи у меморіалізації війни та міській політиці пам'яті відіграють вирішальну роль у забезпеченні інклюзивного та демократичного підходу до збереження історичної пам'яті. Вони сприяють активній участі різноманітних спільнот та груп у створенні меморіалів, що відображають їхні переживання та внесок у історичні події. Партисипативні процеси дозволяють врахувати різні перспективи та забезпечити, щоб пам'ять про війну була репрезентативною та значущою для всіх членів суспільства.

Партисипативна меморіалізація базується на кількох ключових принципах:

Інклюзивність: Участь усіх зацікавлених сторін у процесі створення меморіалів є критично важливою. Це включає жертв, їхні родини, місцеві громади, урядові та неурядові організації, а також інші групи, що мають безпосередній інтерес до меморіалізації. Інклюзивні процеси сприяють створенню більш повного та багатогранного образу минулого.

Консультації: Постійний діалог та консультації з зацікавленими сторонами забезпечують, що їхні погляди та потреби враховані на всіх етапах проєкту. Консультації мають бути не тільки на початкових етапах, але й протягом всього процесу створення та функціонування меморіалу, що дозволяє підтримувати взаємодію та залученість громади.

Прозорість та підзвітність: Важливо забезпечити прозорість у прийнятті рішень та підзвітність організаторів перед громадою. Це допомагає зміцнити довіру та забезпечити, щоб проєкт відповідав очікуванням та потребам тих, для кого він створюється.

Співпраця та партнерство: Успішна меморіалізація вимагає співпраці між різними організаціями та групами. Це включає як урядові установи, так і громадські організації, освітні заклади та приватні компанії. Спільні зусилля допомагають створити більш стійкі та значущі меморіали [48].

Важливим аспектом партисипативної меморіалізації є взаємодія між громадськістю та владою. Вона включає проведення громадських слухань, опитувань та консультацій, що дозволяють враховувати думки та пропозиції мешканців. Така взаємодія сприяє формуванню довіри між владою та

громадськістю, що є важливим елементом успішної меморіалізації та міської політики пам'яті [46].

Крім того, партисипативні принципи у меморіалізації війни та міській політиці пам'яті є важливими аспектами створення інклюзивних та справедливих публічних просторів, які відображають історичну пам'ять та сприяють соціальній єдності міської громади. У процесі меморіалізації війни необхідно враховувати думки та потреби різних груп населення, щоб забезпечити максимальну репрезентативність і доступність меморіальних просторів для всіх мешканців. Як зазначають К.В. Мезенцев, Н.І. Провотар та М.В. Пальчук у статті "Публічні простори через призму партисипативного міського планування – приклад Києва", партисипативне планування є ключовим для досягнення просторової справедливості у містах, що включає справедливий розподіл, доступність та якість публічних просторів [45].

Партисипативний підхід до меморіалізації війни передбачає залучення мешканців до процесу планування та прийняття рішень щодо створення меморіальних комплексів та публічних просторів, пов'язаних з війною. Такий підхід сприяє підвищенню відповідальності громадян за свої простори, їхньому ідентифікації з ними та, зрештою, покращенню якості життя у місті. За даними Мезенцева та його колег, у Києві впровадження партисипативних засад у міському плануванні позитивно впливає на забезпеченість та якість публічних просторів, зокрема через використання бюджету участі, електронних петицій та інших інструментів електронної демократії [45].

Одним із ключових аспектів партисипативного планування у меморіалізації є процедурна справедливість, яка включає справедливу інтеграцію у процеси планування та прийняття рішень всіх задіяних груп населення, зокрема найбільш вразливих. Як зазначає американська антропологиня С. Лоу, процедурна справедливість є важливою складовою соціальної справедливості і включає якість міжособистісних відносин, безпечну взаємодію людей та відсутність дискримінації [45]. У контексті меморіалізації війни це означає, що різні соціальні групи, включаючи ветеранів, сім'ї загиблих, молодь та представників різних етнічних і

культурних спільнот, мають брати участь у створенні та управлінні меморіальними просторами.

Отже, партисипативні принципи в меморіалізації війни та міській політиці пам'яті забезпечують створення інклюзивних і значущих меморіалів, залучаючи різні групи та громади. Це сприяє збереженню історичної пам'яті, врахуванню різних перспектив, і побудові більш справедливого та демократичного суспільства.

Отже, меморіалізація війни є складним та багатограним процесом, що охоплює різні форми та підходи, від офіційних державних ініціатив до спонтанних громадських дій. Вона відіграє важливу роль у збереженні колективної пам'яті, формуванні ідентичності та сприянні процесам зцілення та примирення у постраждалих громадах.

Міський простір є важливою ареною для меморіалізації війни, оскільки саме місто стає свідком та жертвою воєнних дій. Війна призводить до руйнування міської інфраструктури, втрати культурної спадщини та зміни соціальних зв'язків, що впливає на колективну пам'ять та ідентичність міської громади.

Публічні меморіальні простори, такі як пам'ятники, музеї та меморіальні комплекси, відіграють важливу роль у збереженні пам'яті про війну та її жертв. Вони слугують місцями для колективного пам'ятання, вшанування загиблих та формування історичної свідомості.

Партисипативні підходи до меморіалізації війни, що залучають місцеві громади та різні соціальні групи, є ефективними для створення інклюзивних та значущих меморіалів, які відображають різноманітні погляди та досвіди. Вони сприяють діалогу, взаєморозумінню та процесам зцілення у постконфліктних суспільствах.

Розуміння різних підходів до меморіалізації війни, включаючи "згори-вниз" та "знизу-вгору", дозволяє оцінити роль державних інституцій, громадських організацій та окремих осіб у формуванні колективної пам'яті. Поєднання цих підходів забезпечує більш повне та багатогранне збереження історичної спадщини.

РОЗДІЛ 2.

CASE-STUDIES: ПАРТИЦИПАТИВНІ МЕМОРІАЛЬНІ ПРАКТИКИ В БОСНІЇ І ГЕРЦЕГОВИНИ ТА УКРАЇНІ

2.1. Обґрунтування вибору кейсів

Даний розділ кваліфікаційної роботи присвячений поглибленому вивченню двох кейсів, що представляють різні контексти меморіалізації війни та її впливу на формування локальної ідентичності. Він має на меті дослідити, як різні підходи до меморіалізації війни впливають на колективну пам'ять і соціальну ідентичність у містах, що пережили військові конфлікти.

Для досягнення цієї мети використано методологію кейс-стаді, яка дозволяє глибше зрозуміти складні соціальні явища через детальний аналіз конкретних випадків. Такий підхід дає змогу виявити унікальні особливості кожного кейсу, а також визначити загальні тенденції та закономірності, що можуть бути застосовані до ширшого контексту меморіалізації війни.

Перший кейс, що буде розглянуто - Сараєво, столиця Боснії і Герцеговини, яка пережила жорстоку облогу під час Боснійської війни (1992-1996). Дослідження зосередиться на впливі меморіалізації війни на колективну пам'ять та ідентичність у багатоетнічному місті з особливою увагою на такі меморіальні об'єкти, як "Сараєвські троянди" та Музей дитинства війни. Другий кейс - Буча в Україні, символ жорстокості російської окупації під час війни 2022 року. Аналізуватимуться впливи меморіалізації війни на національну ідентичність та суспільну згуртованість з фокусом на "Стіну пам'яті" та місце пам'яті на Яблунській 144.

Порівняльний аналіз цих двох кейсів дозволить виявити спільні риси та відмінності у підходах до меморіалізації війни, а також оцінити їхній вплив на формування колективної пам'яті та ідентичності у різних соціальних та культурних контекстах.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що меморіальні практики відіграють важливу роль у формуванні локальної ідентичності та сприяють процесам зцілення та примирення у постконфліктних суспільствах. Однак, ефективність цих практик залежить від багатьох факторів, включаючи контекст конфлікту, рівень залучення громади, доступність та інклюзивність меморіальних просторів, а також здатність меморіалів відображати різноманітні погляди та досвіди.

2.2. Сараєво

Боснійська війна. Боснійська війна, що тривала з 1992 по 1995 рік, була руйнівним конфліктом, в основі якого лежала етнічна напруженість і політична фрагментація після розпаду Югославії.

Етнічний склад населення Сараєво у 1991 році

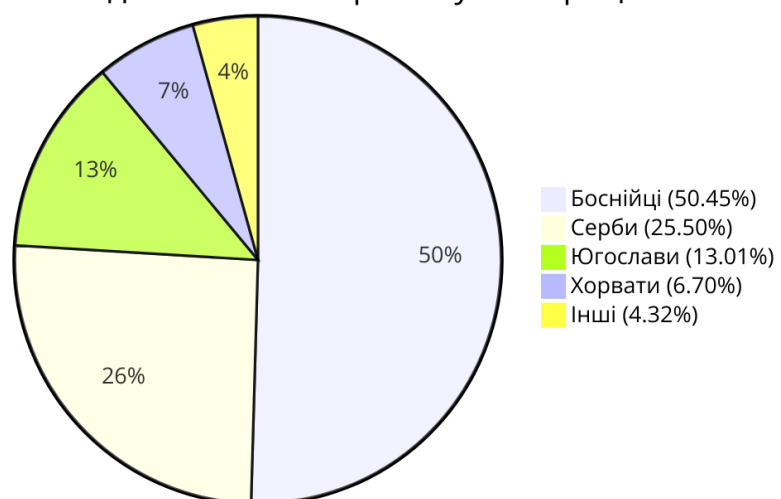


Рис. 2.1. Етнічний склад населення Сараєво у 1991 році [51]

Розпад Югославії всерйоз розпочався на початку 1990-х років, коли 25 червня 1991 року від неї відокремилися Словенія та Хорватія. Фрагментація продовжилася, коли 19 грудня 1991 року Македонія проголосила незалежність, а в лютому-березні 1992 року - Боснія і Герцеговина, після референдуму, на якому боснійці і хорвати переважною більшістю проголосували за незалежність. Югославія намагалася зберегти свій вплив на республіки, що відкололися, за

допомогою військових засобів і підтримки сербських націоналістичних рухів на цих територіях [17].

Коріння боснійської війни лежить у складному етнічному та політичному ландшафті Боснії і Герцеговини, де проживали босняки, серби та хорвати (Рис. 2.1). У 1991 році було самопроголошено «Сербську автономну область», що стало предвісником конфлікту. Ситуація загострилася у квітні 1992 року після визнання незалежності Боснії і Герцеговини Європейським співтовариством. Воєнізовані формування боснійських сербів розпочали артилерійські обстріли Сараєво та інших міст, поклавши початок кампанії етнічних чисток.

Міжнародний трибунал переслідував багатьох осіб за воєнні злочини, скоєні під час конфлікту, включаючи лідерів боснійських сербів. Війна завершилася підписанням Дейтонських угод у 1995 році, внаслідок яких була створена федеративна Боснія і Герцеговина, розділена на боснійсько-хорватську федерацію і сербську республіку.

Спадщина Боснійської війни залишається глибоко вкоріненою в тканину боснійського суспільства. Війна не лише змінила демографічний і політичний ландшафт Боснії і Герцеговини, але й залишила глибокі психологічні шрами та фрагментоване почуття національної ідентичності [37].

Урбіцид у Сараєво. Одним з найжахливіших епізодів Боснійської війни була облога Сараєво, яка тривала з 5 квітня 1992 року до 29 лютого 1996 року. Під час цієї облоги, найдовшої в сучасній європейській історії, сили боснійських сербів оточили місто, відрізавши його від постачання продовольства, води та електроенергії. Незважаючи на чисельну перевагу, захисники Сараєво були погано озброєні порівняно з силами облоги, що призвело до затяжного і жорстокого конфлікту, який характеризувався постійними артилерійськими обстрілами і снайперським вогнем.

Облога завдала величезних страждань цивільному населенню. Безперервні артилерійські обстріли призвели до масштабного руйнування інфраструктури та будівель. Зокрема, масове вбивство на ринку Маркале, під час якого десятки

мирних жителів були вбиті і сотні поранені мінометними снарядами, викликало міжнародне обурення і підкреслило невивірковий характер насильства.

Облога привернула значну міжнародну увагу, частково завдяки присутності в Сараєво міжнародних ЗМІ. Графічні зображення і репортажі, що транслювалися по всьому світу, викликали дискусії про роль і ефективність міжнародного втручання в такі конфлікти. Зокрема, зусилля Організації Об'єднаних Націй, які включали створення «безпечних зон» і гуманітарні авіап перевезення, зустріли як похвалу, так і критику. Нездатність ефективно зупинити насильство підкреслила обмеженість міжнародних механізмів у вирішенні конфліктів у режимі реального часу [57].

Оточене силами боснійських сербів, місто зазнавало безперервних обстрілів і снайперського вогню, що призвело до загибелі приблизно 10 000 цивільних осіб і поранення тисяч інших. Облога мала на меті зламати дух багатоетнічного населення Сараєво і примусити до політичного врегулювання, сприятливого для сербських націоналістів.

Облога призвела до руйнування приблизно 35 000 будівель, включаючи житлові райони, історичні пам'ятки та основні об'єкти інфраструктури. Таке масштабне руйнування було тактикою урбіциду, спрямованою на те, щоб зробити місто непридатним для життя і стерти його історичне та культурне значення.



Рис. 2.2. Національна бібліотека Сараєво горить після обстрілу, 26 серпня 1992 року [16]

Багата культурна спадщина Сараєво, що втілює століття співіснування різних етнічних і релігійних груп, була першочерговою мішенню. Національна бібліотека, де зберігаються безцінні рукописи і книги, була навмисно обстріляна, що призвело до руйнівної пожежі, яка знищила значну частину її колекції (Рис. 2.2). Так само значних

пошкоджень зазнала мечеть Газі Хусрев-бега, одна з найбільш репрезентативних османських споруд на Балканах [53].

Міський ландшафт Сараєва перетворився на клаптикову тканину руїн та імпровізованих оборонних споруд. Публічні простори, колись наповнені повсякденним життям, перетворилися на зони небезпеки. Вулиці та площі систематично ставали мішенню для обстрілів з метою перешкодження пересуванню та зборам, що фактично паралізувало соціальну динаміку міста. Сумнозвісна «Алея снайперів», головна магістраль, що постійно обстрілювалася снайперами, уособлювала просторовий терор, якого зазнали мешканці Сараєво.

Незважаючи на непереборні труднощі, мешканці Сараєво продемонстрували неабияку стійкість. Архітектура та міський простір, хоча й зазнали серйозних пошкоджень, стали інструментами опору. Імпровізовані модифікації, такі як будівництво бар'єрів і підземних тунелів, дозволили продовжити життєдіяльність і вижити цивільному населенню.

Війна вимагала інноваційної адаптації міської морфології. Мешканці переобладнали підвали та льохи на житлові приміщення та укриття, а громадські будівлі перетворили на громадські кухні, лікарні та командні центри. Ці пристосування не лише полегшили виживання, але й сприяли формуванню почуття солідарності та колективного опору серед різноманітного населення Сараєво.

Кінець облоги ознаменував початок складного і суперечливого процесу відбудови. Відбудовчі зусилля були спрямовані не лише на відновлення фізичних структур, але й на подолання психологічних шрамів та фрагментованої ідентичності, залишених війною. Відбудова знакових будівель, таких як Національна бібліотека та мерія Сараєво, слугувала актом відновлення культурної спадщини та стійкості [53].

Меморіалізація у Сараєво. Меморіалізаційні процеси у Сараєво мають глибоке коріння та значне значення для формування локальної ідентичності та пам'яті про війну. Одним з найважливіших об'єктів меморіалізації є Національна бібліотека Боснії і Герцеговини. Заснована у 1945 році, вона зазнала серйозних пошкоджень під час облоги Сараєво у 1992 році, втративши 90% своїх фондів.

Незважаючи на відновлення і повторне відкриття у 2014 році, бібліотека все ще функціонує у тимчасовому приміщенні, що свідчить про тривалі наслідки війни та необхідність збереження культурної спадщини.

Музей тунелів є ще одним важливим елементом меморіалізації. Тунель був побудований під час облоги і використовувався для транспортування людей, продовольства, зброї та допомоги, символізуючи стійкість і винахідливість сараєвців у надзвичайно важких умовах. Цей музей не лише зберігає пам'ять про ті події, але й слугує місцем навчання і рефлексії для майбутніх поколінь.



Рис. 2.3. Галерея 11/07/95 у Сараєво [25]

Галерея 11/07/95 є меморіальною галереєю, присвяченою геноциду в Сребрениці. Тут представлені артефакти і твори мистецтва, що документують цю трагедію, створюючи місце для спогадів і роздумів про минуле. Ця галерея допомагає підтримувати пам'ять про жертв і вивчати уроки історії для запобігання подібним трагедіям у майбутньому (Рис. 2.3).

Дитячий меморіал, бронзова скульптура, присвячена всім дітям, які загинули під час облоги Сараєво, розташована у Великому парку. Скульптура зображує батька, який кличе свою доньку, вбиту снайпером у 1994 році, створюючи емоційно насичене місце для вшанування пам'яті молодих жертв війни.

Окрім збереження пам'яті про жертв, Сараєво стало свідком актів опору і реконструкції, спрямованих на збереження або відновлення пам'яток. Частина будівель і просторів стали місцями непокори і солідарності серед сараєвців. Готель Holiday Inn, який приймав багатьох іноземних журналістів і дипломатів, став символом стійкості міста. Музей тунелів забезпечив доступ до гуманітарної допомоги і зброї, а Сараєвський кінофестиваль, який відсвяткував мистецтво і культуру в умовах облоги, став місцем єднання та відновлення.

Після закінчення війни у 1995 році з підписанням Дейтонської мирної угоди було докладено багато зусиль для відбудови або реконструкції деяких

пошкоджених або зруйнованих місць. Відновлення таких об'єктів, як Вієчніца, ринок Маркале і Старі Мост, відображає прагнення до відновлення і збереження історичної спадщини. Проте деякі місця залишилися в руїнах або були занедбані, служачи нагадуванням про війну або як символи політичних суперечок між різними етнічними групами [20].

Таким чином, процеси меморіалізації у Сараєво відображають складну взаємодію між пам'яттю про минуле, прагненням до відновлення та збереження історичної спадщини. Ці зусилля сприяють формуванню колективної пам'яті та ідентичності мешканців міста, а також слугують уроками для майбутніх поколінь.

Для більш глибокого аналізу процесів меморіалізації у Сараєво буде взято два важливі об'єкти: Сараєвські троянди та Музей дитинства війни. Ці об'єкти представляють різні аспекти колективної пам'яті та соціальної ідентичності міста, відображаючи як фізичні, так і емоційні рани війни.

Сараєвські троянди є унікальними меморіальними знаками, які зберігають пам'ять про обстріли міста під час облоги. Ці бетонні шрами, залиті червоною смолою, символізують кровопролиття та руйнування, які пережило місто. Вони розташовані по всьому місту, створюючи постійне нагадування про трагедію війни і наголошуючи на важливості збереження історичної пам'яті [55].

Музей дитинства війни зосереджений на досвіді дітей під час війни. Він містить особисті історії, артефакти та свідчення, які розповідають про життя дітей в умовах конфлікту. Цей музей надає унікальну перспективу на вплив війни на наймолодших і найбеззахисніших членів суспільства, акцентуючи увагу на важливості збереження їхніх історій для майбутніх поколінь [58].

Аналіз цих об'єктів дозволить глибше зрозуміти, як різні форми меморіалізації впливають на колективну пам'ять і локальну ідентичність мешканців Сараєво. Дослідження зосереджується на тому, як ці меморіали сприяють збереженню пам'яті, формуванню локальної ідентичності та підтримці процесів відновлення у постконфліктному суспільстві.

Сараєвські Троянди. Троянди Сараєво (Рис. 2.4) є унікальними меморіалами, створеними на місцях вибухів артилерійських снарядів під час облоги Сараєво. Ці

меморіали утворюються шляхом заповнення розривів від мінометних снарядів червоною смолою, що нагадує форму троянди. Вони розташовані в місцях, де загинуло троє або більше осіб, і слугують постійним нагадуванням про трагедію облоги. Троянди не лише символізують втрати, але й підкреслюють стійкість міста, створюючи простір для роздумів та пам'яті про жахіття війни і мирне співіснування мешканців Сараєво [55].



Рис. 2.4. Одна з троянд Сараєво [55]

Однією з ключових характеристик Троянд Сараєво є їхня здатність до мультиінтерпретації. Вони не мають явних символів або текстів, які б визначали їхнє значення. Це відкриває простір для різних інтерпретацій з боку мешканців та

гостей міста, що дозволяє створювати різноманітні особисті та колективні версії історії. Цей підхід контрастує з більш традиційними пам'ятниками, такими як меморіальні плити, які пропонують чіткі наративи та визначення подій.

Згідно з дослідженням Мир'яни Ристич, Троянди Сараєво виникли як результат співпраці між різними стейкхолдерами, включаючи міську адміністрацію, архітекторів, художників та громадські організації. Важливу роль відіграв Комітет з увічнення історичних осіб та подій міста Сараєво, який схвалив і підтримав цей проект. Залучення громади до процесу меморіалізації підкреслює важливість колективної участі в збереженні пам'яті про трагічні події, що стали частиною міської ідентичності.

Троянди Сараєво також є прикладом того, як меморіали можуть слугувати просторами для роздумів і особистих інтерпретацій, а не нав'язувати певну версію минулого. Цей підхід підтримує ідею, що пам'ять про війну повинна бути відкритою для різних поглядів і не має створювати підґрунтя для нових конфліктів. Вони втілюють концепцію "мовчазних" меморіалів, які, за словами Ристич,

дозволяють людям самотійно визначати своє ставлення до подій минулого, сприяючи таким чином мирному співіснуванню різних етнічних груп у місті.

Цей підхід до меморіалізації також сприяє збереженню мультикультурної ідентичності Сараєво, яка зазнала серйозних викликів під час війни. Троянди Сараєво, як і інші подібні меморіали, допомагають відновити та підтримувати пам'ять про спільне життя різних етнічних груп, що було характерним для міста до початку конфлікту. Вони є символами міської стійкості, які свідчать про здатність громади зберігати свою ідентичність навіть у найскладніші часи.

Троянди Сараєво виступають як важливий елемент міської пам'яті та ідентичності, що відображає складні та багатогранні процеси меморіалізації. Вони демонструють, як партисипативні меморіальні практики можуть сприяти створенню простору для різних наративів та інтерпретацій, підтримуючи таким чином мирне співіснування та взаєморозуміння у багатокультурному місті [54].

Меморіали впливають на спосіб, у який люди взаємодіють з минулим та майбутнім, і стають важливими майданчиками для висловлення різних версій миру та соціальної справедливості. Це особливо важливо у випадку Сараєво, де меморіали, такі як Троянди Сараєво, відображають суперечливі суспільні дебати щодо природи та політики побудови миру. Вони можуть стати платформами для постійної трансформації дискурсів миру у конфлікт, і навпаки, що відображає складність суспільних відносин у постконфліктних умовах.

Амбівалентна природа Троянд Сараєво підкреслюється тим, що їхнє значення не є однозначним, а формується та змінюється залежно від контексту та різних соціальних акторів, які взаємодіють з ними. Це дозволяє використовувати ці меморіали як канали для трансформації наративів, де домінуючі історії можуть бути піддані сумніву або підтвержені. Вони також можуть стати майданчиками для опору та активності, спрямованих на виклик домінуючим наративам.

Цікаво зазначити, що, незважаючи на структурованість пам'ятних практик, вони залишаються відкритими для переосмислення та інтерпретації. Це створює можливості для переосмислення минулого та побудови більш комплексного розуміння миру та конфлікту. Важливим аспектом є те, як люди поведуться

навколо цих меморіалів, чи помічають вони їхнє історичне значення, чи уникають їх. Це впливає на те, як суперечки навколо значень меморіалів відображаються у ширших соціально-політичних дискурсах.

Троянди Сараєво втілюють складну динаміку пам'яті та побудови миру, де суперечки та трансформації є невід'ємною частиною процесу комеморації. Вони є не лише пам'ятками минулого, але й активними учасниками сучасних дискусій про мир, справедливість та ідентичність у Сараєво. Ці меморіали демонструють, як пам'ять може стати важливим інструментом для переосмислення соціальних ролей та відносин у постконфліктному суспільстві, відкриваючи можливості для примирення та співіснування різних етнічних груп [32].

Для багатьох жителів Сараєво Троянди є болісним нагадуванням про втрати, проте вони також служать важливим засобом уникнення забуття. Як зазначає один із респондентів у статті *Roses of Sarajevo: Wounds of Remembrance in the Streets of Bosnia* (Korchnak): «У мене виникає жахливе відчуття, коли я дивлюся на них. Неприємно проходити повз і думати, що тут хтось помер. Я не впевнена, що це нормально, коли ці нагадування про жахливі смерті знаходяться так близько від місця, де ми живемо. Люди не люблять думати про свої травми. Але врешті-решт я вирішила, що деякі з них ми повинні зберегти. Ми повинні пам'ятати, що сталося, бо що станеться, якщо ми забудемо?» [35, ст. 8].

Ця думка підкреслює важливість балансу між приватними емоціями та колективною пам'яттю. Меморіали, такі як Троянди Сараєво, нагадують про необхідність поєднання індивідуального болю з суспільним обов'язком пам'ятати, що допомагає спільноті приймати своє минуле і уникати його повторення. Політика пам'яті має враховувати як індивідуальні емоційні потреби, так і колективний обов'язок збереження історичної пам'яті.

Крім того, діяльність молодіжної організації YINR з відновлення Троянд Сараєво відображає активну громадську участь у процесах меморіалізації. Волонтери щорічно на річницю облоги перефарбовують меморіали, щоб зберегти їхню видимість та значущість для майбутніх поколінь. Цей проект підкреслює, що пам'ять про війну є живою і постійно потребує уваги та підтримки від громади.

Важливим аспектом є також те, що ці меморіали дозволяють різним поколінням та соціальним групам знаходити спільну мову через спільну історію. Вони служать мостами між минулим і сучасністю, дозволяючи людям поєднувати свої особисті спогади з колективною пам'яттю міста. Це створює умови для взаєморозуміння та підтримки миру у багатокультурному середовищі Сараєво [35].

Цифрові технології та соціальні мережі (Рис. 2.5) змінили спосіб збереження пам'яті про трагічні події в Сараєво. Цифрові "контрмеморіали", такі як фотографії Троянд Сараєво, кидають виклик офіційним наративам і відображають різні погляди на конфлікт та його наслідки. Ці фотографії створюють "транзитну спільноту пам'яті", де різні люди діляться своїми історіями та переосмислюють минуле.

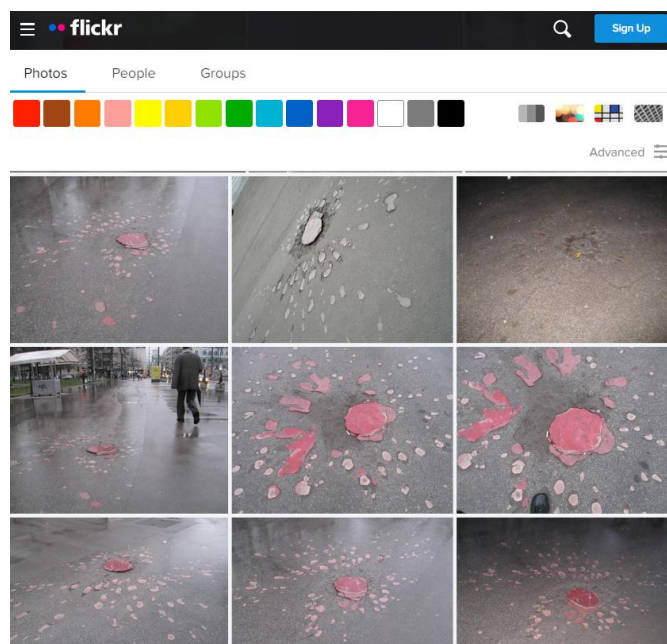


Рис. 2.5. Троянди Сараєво на фотохостингу Flickr [24]

У постконфліктному Сараєво, цифрові платформи зберігають пам'ять про жертви та наслідки війни, навіть коли фізичні меморіали зникають. Вони підкреслюють, що соціальні розділення та травми залишаються актуальними, сприяючи формуванню нової публічної пам'яті через діалог та взаємодію [29].

Отже, Троянди Сараєва представляють унікальний приклад партисипативної меморіалізації в контексті війни та післявоєнного відновлення. Ці меморіальні знаки, створені шляхом заповнення слідів від снарядів червоною смолою, символізують місця загибелі мирних жителів під час облоги міста. Їх розташування в просторі міста сприяє випадковим зустрічам з урбаністичною пам'яттю, змушуючи мешканців та відвідувачів замислитися над історією місця, де вони перебувають.

Музей дитинства війни. Музей дитинства війни у Сараєво був створений з метою збереження спогадів дітей, які пережили війну в 1992-1995 роках. Його

засновник, Джасмінко Халилович, під час роботи над книгою «Дитинство війни: Сараєво 1992 – 1995» зібрав сотні історій та свідчень, які відображають складний і недостатньо досліджений досвід дорослішання в умовах війни. Особисті речі, фотографії, щоденники, листи, малюнки та інші документи, які учасники надали для книги, стали основою для створення музейної колекції. Ідея музею виникла у 2012 році, коли стало зрозуміло, що багато з цих цінних артефактів було втрачено під час переселення, випадково викинуто чи назавжди пошкоджено. Вже у 2015 році почався офіційний процес створення музею, і через кілька місяців колекція налічувала сотні експонатів.

Музей дитинства війни має велике значення не лише для збереження спогадів про воєнне дитинство, але й для документування досвіду тих, хто не мав впливу на початок війни, але постраждав від її наслідків. Це особливо важливо, оскільки історії дітей можуть служити основою для покращення взаєморозуміння, що є ключовим для процесу примирення.

Музей став найбільшим у світі архівом, присвяченим досвіду дорослішання під час війни, і має на меті постійно документувати та оцифровувати матеріали, пов'язані з цим досвідом, відповідно до найвищих стандартів. Візія музею полягає у допомозі людям подолати травматичний досвід минулого і запобігти подальшій травматизації, а також у сприянні взаєморозумінню на колективному рівні для покращення особистого та суспільного розвитку [58].



Рис. 2.6. Один з експонатів Музею дитинства війни у Сараєво [56]

Музей воєнного дитинства в Сараєво прагне забезпечити інклюзивний та доступний досвід для всіх відвідувачів (Рис. 2.6). Музей відкритий щодня і пропонує безкоштовний вхід в останній четвер кожного місяця та під час спеціальних заходів. Він має низку заходів для забезпечення доступності, включаючи

ліфт/пандус на вході, місця, пристосовані для інвалідних візків, доступ до дитячих візочків, місце для переодягання немовлят, екскурсії мовою жестів, матеріали зі шрифтом Брайля та спеціальну парковку для відвідувачів з обмеженими фізичними можливостями. Музей прагне, щоб кожна людина, незалежно від її здібностей чи досвіду, могла повноцінно долучитися до його виставок та програм [63].

Музей також організовує неформальні зустрічі для учасників, спрямовані на оцінку впливу участі у проєкті на психічне здоров'я та міжетнічний діалог. Важливою є довіра, яку музей встановлює з учасниками, що сприяє реалізації проєктів та зміцненню довіри в суспільстві Боснії та Герцеговини.

Підхід музею до збору свідчень включає метод усної історії, де дослідники задають відкриті питання, дозволяючи учасникам відповідати вільно та стільки, скільки вони бажають. Це створює діалог і дискусію про пам'ять та природу історії, підкреслюючи цінність особистих свідчень.

Музей дитинства війни в Сараєво також має значний вплив на міжнародній арені, зокрема завдяки нагороді Ради Європи 2018 року, що визнає його потенціал як моделі громадської ініціативи для інших конфліктних та постконфліктних зон світу. Це підкреслює його роль у просуванні миру, примирення та цінності культурного розмаїття через колекцію музею [40].

Однією з найважливіших аспектів музею є його здатність виступати як модель для інших регіонів, що постраждали від конфліктів. Зокрема, у 2020 році Музей відкрив свою філію в Україні [□].

Процес збору артефактів і свідчень для музею є не лише актом збереження пам'яті, але й терапевтичним процесом для учасників. Донори мають можливість не тільки поділитися своїми особистими історіями, але й відчути певне звільнення через цей процес. Це може включати розмови з близькими про події війни, вперше проговорені спогади, а також зустрічі з іншими учасниками, що можуть належати до різних етнічних груп.

Музей також активно залучає молодь, що робить його унікальним прикладом молодіжних ініціатив, спрямованих на створення нових можливостей для діалогу і взаєморозуміння. Він надає можливість молодим людям, чиє дитинство було

затмарене війною, розповідати свої історії і, таким чином, знаходити підтримку та розуміння. Це сприяє зміцненню соціальних зв'язків і розбудові миру на локальному рівні.

Важливо також зазначити, що музей веде активну співпрацю з міжнародними організаціями та академічними установами, що дозволяє йому розширювати свою діяльність на глобальному рівні. Це включає участь у великих конференціях, де музей представляє свої проекти і досягнення, сприяючи глобальному діалогу щодо меморіалізації та перехідного правосуддя [50].

Музей також відіграє важливу роль, як дослідницький центр, що зберігає особисті свідчення дітей, які пережили облогу міста. Ці історії розповідають не лише про страждання, а й про моменти радості, дружби та першого кохання, демонструючи неймовірну силу духу та надію.

Дослідження, представлені музеєм, акцентують увагу на психологічних та соціальних наслідках війни для дітей, включаючи питання ментального здоров'я, резилієнтності, соціалізації та виховання в умовах конфлікту. Музей також є цінним ресурсом для дослідників, що займаються питаннями дітей-біженців та молоді, постраждалої від збройних конфліктів.

Завдяки музею, ми можемо краще зрозуміти складний досвід дітей війни та усвідомити важливість створення умов для їхнього щасливого дитинства. Спогади, зібрані в музеї, слугують нагадуванням про те, як важливо цінувати мир та добробут, які ми маємо сьогодні [27].

Освітня роль музею, зокрема, полягає у навчанні емпатії, що є ключовим для побудови мирного суспільства після конфлікту. Однією з головних цілей музею є сприяння взаєморозумінню через особисті історії дітей, які пережили війну. Це не просто збереження пам'яті, але й засіб для зцілення та навчання молодих поколінь важливості миру та співчуття.

Методи, використовувані в музеї, включають інтерактивні експозиції, освітні програми та семінари, що допомагають відвідувачам краще зрозуміти досвід дітей, які виростили під час війни. Такий підхід сприяє розвитку емпатії серед відвідувачів, дозволяючи їм відчувати на собі важкість воєнних подій через розповіді і артефакти.

Ці експозиції включають особисті речі, фотографії та відеоінтерв'ю, які надають глибоке розуміння про життя дітей у війні.

Освітні програми музею спрямовані на всі вікові категорії, але особливу увагу приділяється молоді (Рис. 2.7). Молоді відвідувачі залучаються до інтерактивних заходів, де вони можуть дізнатися про важливість миру та наслідки війни через призму дитячих переживань. Це



Рис. 2.7. Батьки і діти у Музеї дитинства війни [39]

включає майстер-класи, де молоді люди можуть створювати власні мистецькі роботи, надихаючись історіями з музею, а також дискусійні клуби, де вони можуть обговорювати побачене і почуте.

Музей також організовує заходи для місцевої громади, спрямовані на зміцнення соціальних зв'язків і побудову довіри між різними етнічними групами. Це включає спільні проекти та волонтерські програми, що залучають людей з різних етнічних та релігійних груп до спільної діяльності. Такі заходи сприяють зниженню напруженості та побудові більш згуртованого суспільства.

У порівнянні з іншими меморіальними практиками в регіоні, такими як пам'ятники загиблим дітям під час облоги Сараєво або пам'ятник Милиці Ракіч у Белграді, музей дитинства війни пропонує більш всеосяжний підхід. В той час як деякі пам'ятники можуть підкріплювати етнічні наративи жертви, музей дитинства війни спрямований на розповідання історій всіх дітей, які постраждали від війни, незалежно від їх національної приналежності.

Особливе значення має підхід музею до роботи з травмою та психологічними наслідками війни. Використовуючи методи арт-терапії та психосоціальної підтримки, музей надає допомогу тим, хто все ще відчуває наслідки війни. Це допомагає не тільки в індивідуальному зціленні, але й у відновленні соціальної тканини громади [30].

Отже, Музей дитинства війни у Сараєво є унікальним прикладом інноваційної меморіалізації, що сприяє навчанню емпатії та примиренню. Зберігаючи дитячі історії війни, музей допомагає відвідувачам зрозуміти тяжкість воєнних подій та розвинути співчуття. Це сприяє зціленню громади та формуванню інклюзивного суспільства. Поряд з іншими формами меморіалізації, такими як сараєвські троянди, музей підкреслює важливість мультикультурності та партисипації, використовуючи традиційні та інноваційні підходи для збереження пам'яті та побудови мирного майбутнього.

2.3. Буча

Війна в Україні. Війна в Україні, яка почалася з вторгнення Росії в лютому 2014 року триває вже понад 10 років, маючи значний вплив на українські міста та населення. Основні події війни включають анексію Криму, війну на Донбасі та повномасштабне вторгнення росії у 2022 році.

24 лютого 2022 року розпочалося повномасштабне вторгнення росії в Україну, що стало найбільшим збройним конфліктом у Європі з часів Другої світової війни. Незважаючи на початкові плани швидкого захоплення Києва, російські війська зустріли запеклий опір з боку українських захисників. Це призвело до значних втрат для росії та зриву планів щодо встановлення контролю над ключовими регіонами.

Війна спричинила масштабну гуманітарну кризу, змусивши мільйони українців залишити свої домівки. До кінця березня 2022 року чотири мільйони українців стали біженцями [52].

Від початку жорстокого вторгнення росії в Україну, Захід демонструє непохитну підтримку українському народові та його боротьбі за свободу та демократію. Країни-партнери надають Україні всебічну допомогу, включаючи військову, фінансову та гуманітарну [62].

Крім цього, міжнародна спільнота активно розслідує можливість кваліфікації російської агресії в Україні як геноциду. Особливу увагу привертають випадки

насильницької депортації та викрадення українських дітей. Ці дії, разом із численними задокументованими військовими злочинами проти цивільного населення, такими як масові вбивства, тортури та зґвалтування, створюють підстави для розгляду цього питання в рамках міжнародного права. Розслідування тривають, і їх результати можуть мати значний вплив на подальшу правову оцінку дій росії в Україні [60].

Паралельно з бойовими діями, війна в Україні набула нових проявів, зокрема урбіциду — навмисного знищення міської інфраструктури та соціальних зв'язків. Урбіцид в Україні виявляється у різних формах, зокрема у масовому руйнуванні житлових кварталів, символічних будівель та об'єктів культурної спадщини. Ці дії спрямовані на знищення міського життя та руйнування місцевої ідентичності, що має глибокі наслідки для соціальної структури та демографії міст.

Дослідження урбіциду в Україні показують, що це не просто відтворення сценаріїв минулого, а новий, планований і жорстоко реалізований проект. Наприклад, радикальне знищення Маріуполя та Попасної, безглузді масові вбивства у Бучі та щоденні руйнування Харкова та Миколаєва є різними проявами прямого урбіциду. Водночас, міста під російською окупацією, які зазнали значних немілітарних руйнувань, зазнають непрямого урбіциду, що включає неефективне управління, недоінвестування та зниження економічної активності.

Однією з ключових причин урбіциду в Україні є руйнування гетерогенної природи міст, які є центрами політичної, культурної та економічної різноманітності. Російські війська систематично атакують міські райони, де зосереджені символічні місця та будівлі, що мають важливе значення для української національної ідентичності. Це включає руйнування шкіл, лікарень, культурних центрів та житлових будинків, що є невід'ємною частиною міського середовища.

Крім того, урбіцид супроводжується непрямими формами руйнування, такими як неефективне управління та зниження якості життя у окупованих містах. Це призводить до втечі населення, зменшення бізнесової активності та створення нових соціальних розривів. Наприклад, міста, що залишилися під російською

окупацією після 2014 року, такі як Донецьк та Луганськ, зазнали значного занепаду, тоді як сусідні міста, що були звільнені, демонстрували позитивні зміни та розвиток [44].

Руйнування міст внаслідок війни має значний вплив на локальну ідентичність та процеси меморіалізації. З одного боку, знищення символічних місць та будівель може спричинити втрату колективної пам'яті та ідентичності. З іншого боку, відновлення та реконструкція міст, створення нових меморіалів та пам'ятних місць можуть сприяти збереженню пам'яті про події війни та формуванню нової ідентичності.

Військові злочини в Бучі. Бучанська різанина стала однією з найжахливіших подій російсько-української війни, що розпочалася в лютому 2022 року. Захоплення міста Буча російськими військами супроводжувалося масовими вбивствами, тортурами та іншими злочинами проти цивільного населення, що стало символом жорстокості та беззаконня окупаційних сил.



Рис. 2.8. Волонтери вантажать тіла вбитих цивільних в Бучі [33]

Офіційні джерела повідомляють, що з початку окупації Бучі, яка почалася 5 березня 2022 року, російські війська вчинили понад 9000 воєнних злочинів на території Київської області, включаючи вбивства понад 1700 цивільних осіб, з яких близько 700 загинули в Бучі [1]. Ці злочини включали тортури, зґвалтування, вбивства та масові поховання жертв.

Одним з найбільш відомих місць цих звірств стала Яблунська вулиця, де було виявлено безліч тіл убитих цивільних, багато з яких мали зв'язані руки (Рис. 2.8).

Згідно зі звітом Human Rights Watch, багато жителів Бучі були змушені ховатися в підвалах і сховищах через інтенсивні обстріли та бойові дії. Відсутність електрики, газу та води зробила життя нестерпним, особливо в зимовий період, коли температура опускалася до $-14\text{ }^{\circ}\text{C}$ [61]. Свідчення очевидців описують

жорстокість російських солдатів, які, проводячи обшуки в будинках, грабували їх та розстрілювали мирних жителів, які намагалися добути воду або їжу.

Однією з найжахливіших подій став так звана "зачистка" на Яблунській вулиці, де 4 березня 2022 року російські війська вбили щонайменше дев'ять чоловіків, яких затримали під час рейдів. Ці рейди були спрямовані на виявлення потенційних загроз з боку місцевих жителів, волонтерів та підозрюваних у співпраці з українськими військовими. Відеозаписи та перехоплені телефонні розмови свідчать про систематичність цих злочинів, що були частиною стратегії тероризувати місцеве населення та придушити будь-який спротив [33].

Супутникові знімки, зроблені в період з 9 по 11 березня 2022 року, показали темні об'єкти на Яблунській вулиці, які пізніше були ідентифіковані як тіла загиблих. Ці знімки спростовують російські заяви про те, що вбивства були здійснені після відходу їхніх військ з міста, підтверджуючи, що злочини мали місце під час окупації [22].

Ідентифікація винних у цих злочинах є складним завданням, але українські прокурори вже встановили причетність 91 російського військового до цих звірств. Робота щодо притягнення до відповідальності всіх причетних триває, і міжнародна спільнота підтримує створення трибуналу для суду над керівництвом Росії [1].

Бучанська різанина стала символом боротьби за справедливість для жертв війни та прагненням до відповідальності за воєнні злочини. Свідчення очевидців, фотографії та відео докази, зібрані під час розслідувань, мають вирішальне значення для встановлення істини та забезпечення справедливості для жертв цієї трагедії [22].

Результати цієї кампанії насильства та терору мали довготривалі наслідки для місцевої громади. Багато мешканців втратили своїх близьких, домівки та засоби до існування. Відновлення нормального життя після такого масштабного насильства стало надзвичайно складним завданням. Психологічні травми, спричинені цими подіями, будуть переслідувати жителів Бучі ще довгі роки.

Меморіалізація в Бучі. Меморіалізація у місті Буча є складним, багатогранним і надзвичайно важливим процесом, який має на меті вшанування

жертв російських військових злочинів, збереження пам'яті про трагедії та формування національної ідентичності. Буча стала символом стійкості, героїзму та болю, а процес меморіалізації тут включає в себе різні ініціативи та підходи, які залучають місцеву громаду, державні установи та міжнародних партнерів.

Однією з ключових ініціатив є відкриття "Стіни пам'яті" жертв російської окупації, що відбулася 2 липня 2023 року. Ця інсталяція складається з кількох стел з табличками, на яких викарбувані імена загиблих мешканців Бучі, які стали жертвами обстрілів, тортур або страт під час окупації міста в лютому-березні 2022 року. Наразі меморіал містить 501 ім'я, але деякі таблички залишаються без написів, що свідчить про продовження процесу ідентифікації жертв. Цей меморіал не лише вшановує пам'ять загиблих, але й слугує нагадуванням світу про воєнні злочини російської армії та необхідність проведення військового трибуналу [12].

30 квітня 2024 року італійський дизайнер Паоло Койя, який вже вісім років проживає в Україні, представив у Бучанській міській раді проєкт Меморіального комплексу «Буча 2022». Проєкт спрямований на увічнення пам'яті про жахливі події російської окупації і включатиме не тільки архітектурні споруди, але й функціональні об'єкти для реабілітації та відродження громади. Основною особливістю меморіалу буде присутність імен всіх цивільних осіб, загиблих від рук окупантів, що зробить його не лише місцем пам'яті, але й символом патріотичного становлення та відродження нації. Ініціативу високо оцінили міський голова Анатолій Федорук та його заступниця Аліна Саранюк, висловивши вдячність за прагнення зберегти пам'ять про трагічні події [2].

Важливою складовою процесу меморіалізації є також воркшопи та дискусії, спрямовані на обговорення досвідів меморіалізації та розробку нових підходів. Наприклад, 1 травня 2024 року в Інституті миру і порозуміння в Києві пройшов воркшоп, де родичі постраждалих від війни мали змогу поділитися своїми історіями та обговорити різні аспекти меморіалізації. Цей захід зібрав представників громадських організацій, медіа та істориків, які обговорювали, як правильно вшановувати пам'ять героїв і загиблих цивільних, не перетворюючи

країну на місце постійної скорботи. Такі заходи допомагають сформувати спільне бачення та методологічні підходи до меморіалізації [15].

Крім цього, у Бучі було започатковано розробку "Маршруту пам'яті", який об'єднує знакові місця спротиву та пам'яті в Бучанському районі. Цей маршрут включає в себе локації, де відбувалися трагічні події, а також місця, де встановлені пам'ятні дошки та меморіали загиблим. Важливим аспектом цього проекту є те, що він спрямований не лише на вшанування пам'яті, але й на освітні цілі, допомагаючи майбутнім поколінням краще розуміти історію та наслідки війни [4].

Під час ідеатону Unlock Bucha, що відбувся у квітні 2024 року, були розроблені проекти, спрямовані на відновлення та розвиток громади. Цей захід об'єднав представників громадського сектору, креативних індустрій, органів місцевого самоврядування та активних мешканців Бучі, Ірпеня, Гостомеля та



Рис. 2.9. Ідеатон Unlock Bucha [7]

Бородянки (Рис. 2.9). Учасники ідеатону працювали над створенням проектів, які не лише вшановують пам'ять жертв, але й сприяють відбудові міста та його подальшому розвитку. Одним з головних рішень було прагнення перетворити Бучу з місця трагедії на місце українського успіху, зосередившись на економічному розвитку, інклюзивності та зеленому відновленні [7].

Звірства російських окупантів у Бучі, що включали масові вбивства, тортури та інші злочини, шокували світ та викликали міжнародне обурення. Це невелике містечко під Києвом стало символом жахів війни та місцем "дипломатії пам'яті", що закликає до єдності проти агресії [6].

Дипломатія пам'яті являє собою використання країнами офіційних версій історичних подій для досягнення зовнішньополітичних цілей. Це формування та поширення наративів, що мають значення для міжнародної політики [18].

У випадку Бучі, дипломатія пам'яті проявляється через визнання міжнародною спільнотою трагедії, яка мала ознаки геноциду з боку Росії. Візити іноземних делегацій та лідерів до місць злочинів стали важливим елементом діалогу, спрямованого на підтримку України та встановлення справедливості [6].

У підсумку, меморіалізація у Бучі є важливим елементом процесу відновлення та формування локальної ідентичності. Завдяки різним ініціативам та проектам, громада не лише вшановує пам'ять загиблих, але й працює над створенням кращого майбутнього для своїх мешканців та для всієї країни.

Місце пам'яті Яблунська 144. Події на Яблунській 144 у Бучі стали символом жорстокості російської окупації під час війни в Україні. 4 березня 2022 року російські війська розпочали "зачистку" вулиць Бучі, шукаючи людей, які могли б представляти загрозу для окупаційних сил (Рис. 2.10). Цей процес включав перевірку документів, обшуки будинків та затримання людей за підозрою у зв'язках з українськими військовими або волонтерськими силами [33].



Рис. 2.10. Російські військові ведуть дев'ятьох чоловіків під дулами автоматів до штабу на вулиці Яблунській 144 у Бучі, де їх катуватимуть і стратять [33]

Вранці того дня, російські солдати захопили групу українських чоловіків, серед яких були добровольці, що працювали на блокпостах, та цивільні, які намагалися сховатися. Серед них були Іван Скиба, Андрій Дворніков, Денис Руденко та інші. Їх примусово вивели з будинків, зв'язали та змусили йти вулицею до будівлі на Яблунській 144, яку російські війська

перетворили на свою базу [49].

Солдати змусили полонених зняти взуття, перевірили наявність татуювань, що могли б вказувати на військову приналежність, і під загрозою зброї провели їх до подвір'я біля бази. Там одного за одним полонених змусили стати на коліна, після чого почали розстрілювати. Іван Скиба, який вижив, розповів, що його поранили у бік, але він прикинувся мертвим, щоб уникнути наступних пострілів.

Через деякий час, коли солдати відійшли, він зміг втекти і сховатися в сусідньому будинку [33, 49].

Ці події були задокументовані відеозаписами з камер спостереження та свідченнями очевидців. Російські солдати не лише стратили полонених, але й проводили систематичні обшуки будинків, знищували камери відеоспостереження та викрадали майно місцевих жителів. Метою цих дій було залякати місцеве населення та знищити будь-який опір [61].

Тіла загиблих лежали на подвір'ї та навколо будівлі майже місяць, поки російські війська не відступили. Фотографії цих звірств облетіли світ, ставши символом безжалісності та жорстокості окупації. Цей випадок став одним із ключових епізодів, які українська прокуратура розслідує як воєнні злочини [33].

Після звільнення Бучі, родичі загиблих на Яблунській 144 створили поблизу місця розстрілу імпровізований меморіал. Він став символом пам'яті і шани для тих, хто втратив життя внаслідок злочинів російських військових. Меморіал включав табличку з фотографіями загиблих, які були жорстоко вбиті, а також кадр з відеозйомки, на якому видно, як їх ведуть під конвоєм. Ці зображення розмістили на стіні будівлі, де відбулися трагічні події, з українськими прапорами з обох боків (Рис. 2.11).

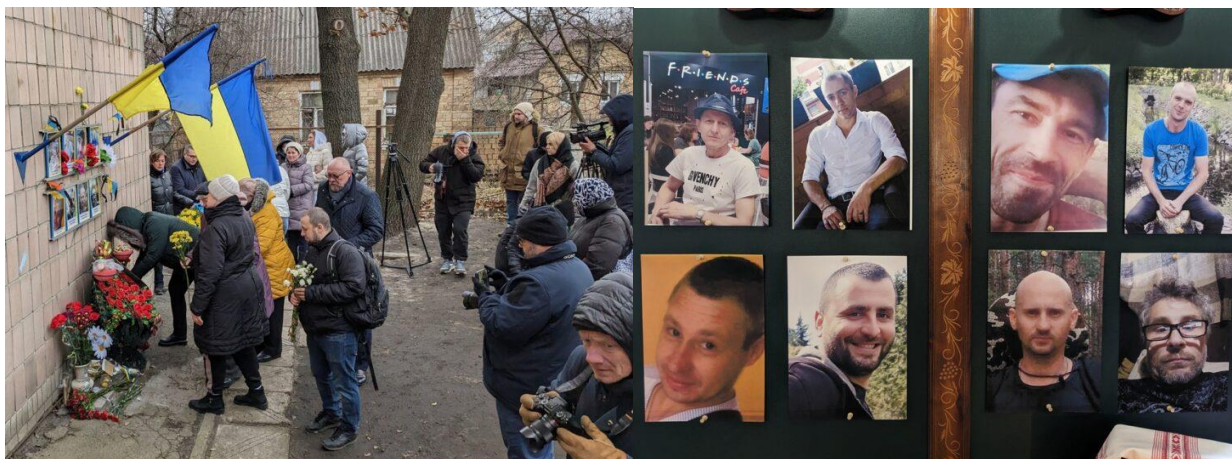


Рис. 2.11. Пам'ятний захід на Яблунській 144, 4 березня 2024 [8]

Цей стихійний меморіал швидко став місцем, куди приходили родичі загиблих та місцеві жителі, щоб вшанувати пам'ять загиблих. Люди приносили квіти, залишали свічки, ікони та проводили хвилини мовчання в знак скорботи і

пам'яті. Тут відбувалися церемонії пам'яті, включаючи богослужіння, які проводили місцеві священники, а також офіційні заходи за участю місцевої влади. Ці заходи слугували не лише для вшанування пам'яті загиблих, але й для нагадування про жахи війни та необхідність забезпечення справедливості для жертв.

Наприклад, такий захід на Яблунській, 144 у Бучі відбувся 4 березня 2023 року, коли містяни зібралися, щоб вшанувати пам'ять 13 героїчних чоловіків, загиблих під час окупації міста російськими військовими.

На місці, де були страчені ці українські патріоти, зібралися родичі та близькі загиблих, працівники міської ради, а також місцеві жителі. Цей мітинг пам'яті включав численні виступи, серед яких слова Анатолія Прихідка, заступника голови Ірпінської регіональної організації Української спілки ветеранів Афганістану. Він наголосив на важливості пам'яті та збереження історій загиблих для наступних поколінь, представивши нову книгу, написану письменницею з Ворзеля Ольгою Воробйовою, що описує героїв громади, які загинули під час окупації.

Під час заходу близькі загиблих поділилися своїми спогадами. Мама загиблого Дениса Руденка, Катерина, висловила свій біль і скорботу за втраченим сином, підкресливши, що їй майбутнє без нього здається порожнім. Інші родичі також розповідали про свої втрати, акцентуючи на мужності та патріотизмі загиблих.

Заступник міського голови Бучі Анатолій Шепетько звернувся до присутніх зі словами про те, що ці чоловіки допомогли втримати ворога у перші дні окупації, зазнали тортур, але не зламалися. Він наголосив на необхідності пам'ятати та вшановувати їхній подвиг.

Серед присутніх була також Вікторія Клімцова, яка розповіла про свого чоловіка Олега Клімцова і племінника Андрія Дворнікова, які разом захищали своє рідне місто.

Завершенням заходу стала спільна молитва за душі загиблих, що символізувала єдність і підтримку громади у цей складний час [778].

Згодом, 6 березня 2023 року на Яблунській 144 відбулася меморіальна служба, очолювана Блаженнішим Святославом, Отцем і Головою Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ). Захід був присвячений вшануванню пам'яті українців, вбитих під час окупації міста. До молитви приєдналися родичі загиблих, з якими Блаженніший Святослав спілкувався після служби. Учасники події згадували загиблих чоловіків, які 4 березня 2022 року добровільно сформували територіальну оборону, але були знайдені та страчені російськими військовими.

Блаженніший Святослав назвав це місце "місцем крові і болю" та закликав людей з усього світу відвідати це місце, щоб побачити злочини російських агресорів. Він підкреслив важливість пам'яті про ці події для України і світової спільноти, зазначивши, що герої не вмирають, а їхня жертва надає їм безсмертя.

Після молитви, Блаженніший Святослав зустрівся з родинами героїв: батьками, дружинами, сестрами та друзями, висловив їм свої співчуття і повагу. Він також підкреслив необхідність створення меморіалу на місці страти українців, виразивши надію, що незабаром там буде зведено пам'ятник, де можна буде вшанувати пам'ять загиблих у молитві [28].

11 квітня 2024 року Бучанська міська рада оголосила про створення муралу на Яблунській, 144. Відомі американські художники *Vandit* та *Джоні* взяли за цю роботу. У міськраді зазначили, що "митці перетворюють місце, де раніше відбувалися катування, на витвір мистецтва, привертаючи увагу громадськості та увічнюючи історію нашої громади на стінах" [3].

Однак не всі розділили таку думку. 14 квітня Софія Кочмар, авторка фільму «Загублені душі з Бучі», що отримав премію *Emmy*, розпочала обговорення на своїй сторінці Facebook щодо доцільності створення такого муралу. Вона наголосила на важливості цього місця як меморіалу, порівнюючи його значення з військовим кладовищем. Софія зазначила, що це місце, де відбувалися жахливі злочини під час окупації, і що громада має право оцінювати, що відбувається з цими пам'ятними місцями.

Софія нагадала, що Яблунська, 144, була сценою катувань та вбивств під час російської окупації. Вона описала, як російські війська вбили місцевих мешканців

і утримували інших у бункері в умовах, які вона назвала "фактичним полоном". Кочмар наголосила, що раніше на цьому місці був саморобний меморіал, створений родичами жертв, і що мурал було створено на стіні, де залишалися сліди куль від тих подій.

Багато людей в обговоренні висловили своє занепокоєння з приводу знищення меморіалу та слідів трагічних подій. Одна з коментаторок зазначила, що мурали не завжди підходять для меморіалізації таких місць, оскільки вони можуть не відповідати глибині трагедії. Вона вважає, що необхідно обговорювати ці питання на декількох рівнях, залучаючи громаду, родичів загиблих, митців та представників політики.

Кочмар додала, що знищення історичних слідів є серйозною проблемою, і що консервування таких місць у їх первісному вигляді є важливою формою збереження пам'яті. Вона підкреслила, що цей процес ускладнюється, оскільки місце є приватною власністю, і невідомо, чи є юридичні важелі для його збереження як меморіального об'єкта.

Інша учасниця обговорення висловила своє здивування тим, як швидко змінили вигляд місця, і зазначила, що ще нещодавно там був меморіал з фотографіями. Інші учасники обговорення також висловили свої емоційні реакції на зміни, наголошуючи на важливості збереження пам'яті про ці трагічні події.

Софія Кочмар звернулася до Міністерства культури та інформаційної політики України, особисто до міністра, до Бучанської міської ради та до широкої громадськості. Вона закликала до дискусії щодо меморіалізації місця в Бучі, де було вчинено злочини під час війни. Кочмар підкреслила, що це місце не є лише місцем приватного злочину, а злочину проти всіх українців, тому обговорення щодо того, як воно має виглядати, є обґрунтованим і необхідним. Вона також наголосила на важливості професійного підходу до збереження таких місць пам'яті [34].

Підсумовуючи, події на Яблунській 144 у Бучі стали символом жорстокості російської окупації, а місце трагедії перетворилося на стихійний меморіал для вшанування пам'яті жертв. Ініціативи щодо меморіалізації цього місця викликали

дискусії в суспільстві, зокрема щодо доцільності перетворення його на мистецький об'єкт. Ці дебати підкреслюють важливість залучення громади та родичів загиблих до процесу створення місць пам'яті, які б відповідали глибині трагедії та слугували збереженню історичної правди.

Стіна пам'яті. 2 липня 2023 року в місті Буча на Київщині була відкрита «Стіна пам'яті» жертв російської окупації. Ця інсталяція є меморіальною спорудою, яка розташована біля входу до центрального парку міста. Вона призначена для вшанування пам'яті місцевих жителів, які загинули внаслідок обстрілів, катувань або були страчені російськими військовими під час окупації міста в лютому-березні 2022 року.

Меморіал складається з кількох стел, на кожній з яких розміщені таблички з викарбуваними іменами загиблих. На момент відкриття інсталяція містила 501 ім'я ідентифікованих цивільних жителів. Деякі таблички залишилися без написів, що свідчить про те, що не всіх жертв вдалося ідентифікувати на даний момент.

Відкриття «Стіни пам'яті» супроводжувалося виступами місцевих та державних посадовців. Міський голова Бучі Анатолій Федорук відзначив, що ці події не можна забути й не можна пробачити, і що цей меморіал є нагадуванням світові про необхідність військового трибуналу для тих, хто вчинив ці злочини [12].

В день відкриття меморіалу було проведено захід під назвою «Пам'ятаймо усіх поіменно». Наступного дня у літньому театрі Бучанського міського парку, який поруч, відбувся концерт-реквієм «Об'єднані заради перемоги». Ці заходи були покликані привернути увагу до злочинів, скоєних російськими військами в Бучі, та вшанувати пам'ять усіх жертв. Місцеві жителі та гості міста були запрошені долучитися, щоб разом згадати кожного з 501 загиблих [9].

У серпні 2023 року «Стіна пам'яті» в Бучі була перенесена на нове місце. Вона тепер розташована на території церкви Святого Апостола Андрія Первозванного. Це місце має особливе значення, оскільки саме тут під час окупації була братська могила, де поховали 116 цивільних людей, серед яких були діти та жінки. Перенесення меморіалу на це місце додало новий вимір його значущості,

оскільки воно стало символом скорботи і пам'яті про тих, хто загинув унаслідок воєнних злочинів.

Міський голова Бучі Анатолій Федорук повідомив, що в майбутньому на території храму планується створити повноцінний меморіальний комплекс. Фінальний проєкт ще не визначено, але вже є попередні напрацювання, які спрямовані на увічнення пам'яті загиблих і надання місцю відповідного меморіального статусу [11].

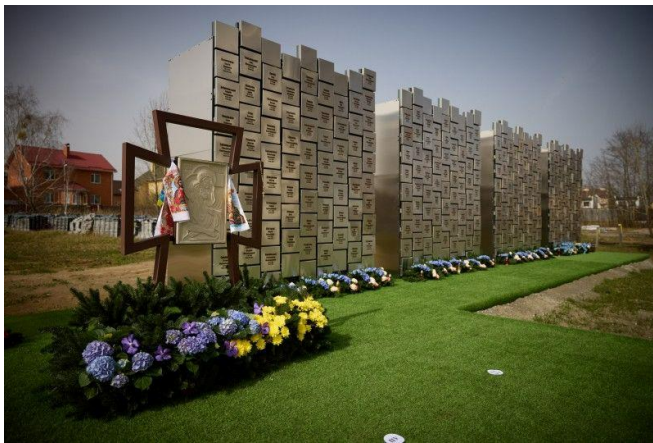


Рис. 2.12. Стіна пам'яті у м. Буча [13]

Після перенесення на нове місце, «Стіна пам'яті» у Бучі стала місцем регулярних відвідувань, не лише місцевими жителями, але й високопосадовцями та представниками міжнародних організацій (Рис. 2.12). Однією з таких значущих подій стало відвідування Президентом України

Володимиром Зеленським, який ушанував пам'ять жертв російської агресії на другу річницю звільнення Київщини 31 березня 2024 року від окупантів. Президент разом із іншими високими офіційними особами та представниками дипломатичного корпусу встановив лампадку та провів хвилину мовчання біля меморіалу, підкреслюючи важливість пам'яті та необхідність військового трибуналу для винних [13].

До цього, протягом 24 лютого 2024 року, у другу річницю вторгнення, в Бучі відбулися численні заходи з вшанування пам'яті загиблих жителів та військових. Основна церемонія покладання квітів відбулася біля меморіалу «Стіна пам'яті». Згадати імена жертв російського вторгнення прийшли не тільки місцеві жителі, але й військові, серед яких був полковник у відставці Петро Мазін, родина якого складається з військових. Його син, підполковник Сергій Мазін, загинув у червні 2022 року під час бою неподалік міста Суми. Ця подія мала велике значення для громади, оскільки вона допомагає зберігати пам'ять про героїзм та жертви, принесені українським народом у боротьбі за свободу.

Згідно з інтерв'ю з настоятелем храму Андрія Первозванного, Андрієм Галавіном, перенесення «Стіни пам'яті» на територію церкви не тільки додало їй символічного значення, але й перетворило її на місце паломництва та постійного вшанування пам'яті загиблих. Він підкреслив, що це місце стало центром для тих, хто хоче віддати шану невинно вбитим під час окупації. За його словами, громада активно долучається до заходів, присвячених пам'яті загиблих, і це допомагає їм об'єднуватися у спільному скорботному переживанні та підтримці один одного.

Отець Андрій також зазначив, що на території храму регулярно проводяться поминальні служби та інші заходи, спрямовані на вшанування пам'яті загиблих. Ці заходи привертають увагу не тільки місцевих жителів, але й людей з інших регіонів, які приїжджають, щоб висловити свою скорботу та підтримку. Він наголосив на важливості таких заходів для збереження історичної пам'яті та підкреслив, що громада продовжує активно працювати над розвитком меморіального комплексу, який стане постійним нагадуванням про жахливі події, що відбулися у Бучі [10].

Підсумовуючи, відкриття «Стіни пам'яті» в Бучі стало важливою подією, що увіковічнила пам'ять жертв російської окупації. Меморіал, перенесений на територію церкви Святого Апостола Андрія Первозванного, де під час окупації знаходилася братська могила, став місцем вшанування загиблих та символом скорботи громади. Регулярні заходи за участі місцевих жителів, влади та міжнародних організацій сприяють збереженню історичної пам'яті та об'єднанню суспільства. Створення повноцінного меморіального комплексу на цьому місці є важливим кроком для вшанування жертв та зміцнення історичної пам'яті, що є основою для побудови майбутнього.

Отже, меморіалізація в Бучі, символі жорстокості російської окупації та героїзму українського народу, є складним і динамічним процесом, що активно залучає місцеву громаду, владу та міжнародних партнерів. Важливими аспектами є "дипломатія пам'яті" та створення меморіалів, таких як на Яблунській 144 і "Стіна пам'яті", що підкреслюють міжнародну солідарність та важливість збереження колективної пам'яті для підтримки процесів зцілення і відбудови міста.

2.4. Порівняльний аналіз кейсів

Облога Сараєво під час Боснійської війни (1992-1996) була однією з найтриваліших та найжорстокіших облог в сучасній європейській історії. Вона мала етнічний і політичний характер, де основним завданням сербських сил було знищення мультикультурного та багатоетнічного міста. Урбіцид та етнічні чистки стали основними методами конфлікту, що призвело до масових руйнувань та значних втрат серед цивільного населення. У той час, російське вторгнення в Україну у 2022 році стало найбільшим збройним конфліктом в Європі з часів Другої світової війни. Буча стала символом жорстокості окупаційних сил через масові вбивства, тортури та інші воєнні злочини проти мирного населення. Відмінністю є те, що війна в Україні продовжується, і травми Бучі дуже свіжі, тому меморіалізація є динамічною і постійно трансформується.

У Сараєво меморіальні практики включають, зокрема, Сараєвські Троянди та Музей дитинства війни. Сараєвські Троянди – це сліди від артилерійських снарядів, заповнені червоною смолою, які символізують кровопролиття та руйнування, що пережило місто. Музей дитинства війни зберігає спогади дітей, які пережили війну, через особисті артефакти, фотографії та свідчення, створюючи унікальну перспективу на вплив війни на наймолодших і найвразливіших. Водночас у Бучі також створені важливі меморіальні об'єкти, такі як Стіна пам'яті та Меморіал на Яблунській 144. Стіна пам'яті – це меморіальна споруда з табличками, на яких викарбувані імена жертв російської окупації. Спочатку встановлена біля центрального парку міста, пізніше перенесена на територію церкви Святого Апостола Андрія Первозванного, вона є нагадуванням про трагедію та закликом до справедливості. Меморіал на Яблунській 144, створений на місці розстрілу українських полонених, символізує пам'ять та скорботу. Цей меморіал також зазнав змін, включаючи дискусії про доцільність створення муралів на місці трагічних подій.

Меморіальні практики в Сараєво часто включають участь місцевої громади, митців, архітекторів та громадських організацій. Наприклад, створення Сараєвських Троянд залучило різних стейкхолдерів, що підкреслює важливість колективної участі у збереженні пам'яті. За десятиліття розроблено більш інституціалізований підхід до меморіалізації. У Бучі також активно залучаються місцеві жителі, родичі загиблих, місцева влада та міжнародні партнери. Важливі меморіальні проекти, як-от «Стіна пам'яті» та воркшопи Unlock Bucha, спрямовані на вшанування пам'яті та відновлення міста, є результатом співпраці різних груп та організацій. Особливістю Бучі є значна роль церкви в процесі меморіалізації.

Меморіали, такі як Троянди Сараєво та Музей дитинства війни, сприяють збереженню мультикультурної ідентичності міста та підтримують колективну пам'ять про трагічні події війни. Вони також сприяють примиренню та відновленню соціальних зв'язків, підтримуючи ідею мирного співіснування різних етнічних груп. У Бучі меморіалізація відіграє важливу роль у формуванні національної ідентичності та забезпеченні історичної пам'яті. Такі ініціативи, як «Стіна пам'яті» та заходи на Яблунській 144, об'єднують громаду у спільному скорботному переживанні та сприяють процесу зцілення після війни. Буча також стала місцем дипломатії пам'яті, де міжнародне визнання трагедії використовується для досягнення політичних цілей та залучення підтримки для України.

Отже, меморіальні практики в Сараєво та Бучі мають спільні риси, такі як активна участь громадськості, використання різних форм меморіалізації та значення для локальної ідентичності. Водночас вони відрізняються у підходах до збереження пам'яті та організації меморіалів, що відображає специфіку кожного конфлікту та соціального контексту.

Ці кейси демонструють важливість партисипативних підходів до меморіалізації, де залучення громади та різних стейкхолдерів є ключовим для створення інклюзивних та значущих меморіальних практик. Вони також

підкреслюють необхідність збереження історичної пам'яті як засобу для зцілення, навчання та побудови більш справедливого та мирного майбутнього.

Отже, меморіальні практики у Сараєво та Бучі підтверджують гіпотезу про їхню важливу роль у формуванні локальної ідентичності та сприянні процесам зцілення та примирення. У Сараєво, "Сараєвські троянди" та Музей дитинства війни слугують потужними інструментами збереження пам'яті про війну, викликаючи емоційну реакцію та спонукаючи до роздумів. У Бучі, "Стіна пам'яті" та меморіал на Яблунській 144 стали символами національної єдності та стійкості, об'єднуючи громаду у жалобі та підтримці.

Контекст конфлікту відіграє важливу роль у формуванні меморіальних практик. У Сараєво, тривала облога та етнічні чистки призвели до створення меморіалів, що підкреслюють мультикультурність та необхідність мирного співіснування. У Бучі, жорстокість російської окупації та масові вбивства спонукали до створення меморіалів, що символізують біль та прагнення до справедливості.

Рівень залучення громади є критичним фактором успіху меморіалізації. У Сараєво, активна участь громадських організацій, митців та місцевих жителів у створенні та підтримці меморіалів сприяла їхній інтеграції у міський ландшафт та колективну пам'ять. У Бучі, залучення родичів загиблих, місцевої влади та міжнародних партнерів до створення меморіалів забезпечило їхню значущість та підтримку на різних рівнях.

Доступність та інклюзивність меморіальних просторів є важливими для забезпечення їхньої ефективності. У Сараєво, "Сараєвські троянди" інтегровані у повсякденне життя міста, що робить їх доступними для всіх мешканців та відвідувачів. Музей дитинства війни пропонує безкоштовний вхід та спеціальні заходи для різних груп населення, забезпечуючи інклюзивність та доступність для всіх. У Бучі, "Стіна пам'яті" розташована на території церкви, що робить її доступною для широкої публіки. Проте, дискусії щодо меморіалу на Яблунській 144 підкреслюють важливість врахування різних поглядів та потреб при створенні меморіальних просторів.

Здатність меморіалів відображати різноманітні погляди та досвіди є ключовою для їхньої ефективності у постконфліктних суспільствах. У Сараєво,

"Сараєвські троянди" та Музей дитинства війни надають простір для різних інтерпретацій та наративів, сприяючи діалогу та взаєморозумінню між різними етнічними групами. У Бучі, дискусії щодо доцільності перетворення місця трагедії на мистецький об'єкт підкреслюють важливість залучення громади до процесу ухвалення рішення щодо форми меморіалізації, а також необхідність врахування етичних аспектів при роботі з місцями, де відбувалися воєнні злочини.

РОЗДІЛ 3.

МАЙБУТНЄ ПАМ'ЯТІ: БАЧЕННЯ УКРАЇНЦІВ ЩОДО МЕМОРІАЛІЗАЦІЇ ВІЙНИ

3.1. Портрет респондента та методологія дослідження

У цьому розділі представлені результати анкетування, проведеного з метою дослідження ставлення та думок мешканців України щодо збереження пам'яті про війну. Учасникам було запропоновано відповісти на низку питань, що стосуються їхнього досвіду війни, сприйняття міста та ідентичності, а також бачення форм меморіалізації. За результатами опитування буде проведено SWOT-аналіз та на його основі розроблено рекомендації щодо вдосконалення процесу меморіалізації війни в містах України.

Методологія дослідження. Дослідження проводилося у формі онлайн-опитування, яке включало питання щодо досвіду війни, ставлення до меморіалізації, бачення форм меморіалізації та соціально-демографічні характеристики респондентів. Усього в опитуванні взяли участь 103 респонденти.

Перед початком опитування респондентам було надано пояснення ключових термінів, таких як "меморіалізація", "місця пам'яті", "колективна пам'ять", "партисипація" та "ідентичність". Це було зроблено для забезпечення однакового розуміння цих понять усіма учасниками та уникнення неоднозначностей у інтерпретації питань.

Важливо зазначити, що опитування було анонімним, і відповіді респондентів оброблялися виключно в наукових цілях. Крім того, учасників було попереджено про можливий емоційний дискомфорт, пов'язаний з питаннями про війну, і їм було надано можливість відмовитися від участі.

Портрет респондента. Найбільшу частку респондентів становили молоді люди віком від 18 до 24 років (47,6%). Вікова група 25-34 років складала 24,3%, тоді як 35-44 років – 11,7%. Респонденти віком 45-54 років складала 6,8%, 55-64 років – 9,7%.

За статевою ознакою респонденти розподілилися наступним чином: 76,7% чоловіків та 23,3% жінок. Однак, попри це, значущих відмінностей у відповідях між жінками та чоловіками не виявлено. Під час аналізу відкритих відповідей враховувався досвід обох статей, забезпечуючи збалансований підхід до інтерпретації результатів.

Респонденти зазначили міста свого проживання на момент початку повномасштабного вторгнення у 2022 році. Головні міста проживання розподілилися наступним чином: Київ (23,3%), Харків (6,8%), Львів (4,9%), Одеса (3,9%), Ірпінь (3,9%), Вінниця (3,9%), Буча (3,9%) та Луцьк (2,9%). Інші згадані міста включають: Маріуполь, Кривий Ріг, Івано-Франківськ, Запоріжжя, Донецьк, Дніпро, Шостка, Херсон, Умань, Токмак, Тернопіль, Рівне, Нововолинськ, Нікополь, Краматорськ, Коростень, Ковель, Житомир, Енергодар, Дружківка, Долина, Вишгород, Бородянка, Бориспіль, Бердянськ. Частина респондентів проживала у селах/селищах (11,7%) та закордоном (4,9%).

3.2. Аналіз результатів опитування

Як війна вплинула на щоденне життя вашого міста?

Найбільш поширеними проблемами стали проблеми з водопостачанням та електроенергією (74,8%), обстріли та бомбардування (57,3%), руйнування інфраструктури (житло, дороги, мости) (54,4%), закриття магазинів та підприємств (44,7%), зміна транспортного сполучення (41,7%), дефіцит продуктів та ліків (32%), окупація (18,4%), вуличні бої (15,5%), військові злочини (13,6%). Варто зазначити, що 17,5% респондентів майже не відчували впливу війни на своє місто (див. Додаток А).

Чи були ви змушені покинути своє місто через війну?

42,2% респондентів залишилися у своїх містах, 23,5% виїжджали на короткий термін (менше 6 місяців), а 30,4% - на тривалий термін (більше 6 місяців). Деякі респонденти надали детальніші відповіді про свій досвід евакуації, включаючи дати виїзду та повернення, а також особисті історії про те, як вони приймали рішення під час війни.

Чи проживаєте ви зараз у своєму місті?

Більшість опитаних (53,4%) продовжують жити у своєму місті, тоді як 23,3% переїхали в інше місто України, а 15,5% - за кордон. Деякі респонденти надали детальнішу інформацію, зазначивши, що живуть у Києві через навчання, постійно переїжджають, служать у збройних силах, залишилися там, де жили раніше, або переїхали до передмістя Києва за рік до війни, є переселенцями.

Чи постраждали ви або ваші близькі від війни?

46,6% зазначили, що не постраждали. 10,7% відповіли, що постраждали і вони самі, і їхні близькі. 38,8% зазначили, що постраждали їхні близькі, а 3,9% респондентів відповіли, що постраждали особисто.

Як саме війна вплинула на ваше життя та життя вашої родини?

Відповіді респондентів свідчать про широкий спектр труднощів, втрат і негативного впливу війни на їхнє життя та життя близьких. Вони зазначали загибель родичів, участь у бойових діях, фінансові проблеми, погіршення рівня життя, пошкодження будинків, затримки будівництва житла, погіршення здоров'я, розрив відносин, зменшення заробітків, втрати робочих місць, емоційний стрес, переїзди та необхідність змінити роботу. Війна викликала постійний страх, невизначеність, зниження доходів, зростання цін, девальвацію, руйнування майна, втрату стабільних доходів, переосмислення пріоритетів та цінностей, погіршення морального та психологічного стану (див. Додаток Б).

повторенню трагедій у майбутньому. Водночас, деякі респонденти визнають свої обмежені знання та можливості, але вважають збереження пам'яті необхідним. Більшість підкреслює важливість пам'ятати про війну, щоб уникнути помилок минулого і забезпечити мирне майбутнє України.

Наскільки важливим ви вважаєте зберегти пам'ять про війну для майбутніх поколінь?

92,0% вважають це дуже важливим (оцінка 5), 5,6% - важливим (оцінка 4), і лише 2,4% вважають це середньо важливим (оцінка 3). Жоден респондент не вказав, що це не важливо (оцінка 1 або 2).

Поясніть свій вибір.

Респонденти наголошують на важливості збереження пам'яті про війну для майбутніх поколінь, щоб запобігти повторенню подібних подій, вшанувати загиблих героїв і зберегти національну ідентичність. Вони вважають, що пам'ять про війну допоможе уникнути помилок минулого, зміцнити патріотизм і національну свідомість, а також забезпечити правильну оцінку історичних подій та справедливості для постраждалих. Збереження пам'яті про війну, на думку респондентів, важливе для розуміння ціни незалежності та свободи, виховання наступних поколінь у дусі патріотизму та готовності захищати свою країну. Загалом, більшість респондентів вважає це критично важливим для майбутніх поколінь (див. Додаток В).

Що для вас означає бути мешканцем вашого міста?

Деякі респонденти вважають, що це означає активну участь у житті, розвитку та політичних процесах міста, підтримку громадських ініціатив, чистоти і порядку, сплату податків і внесок у суспільне життя. Інші більше пов'язують свою ідентичність з державою, наголошуючи на важливості національної ідентичності та участі в житті країни загалом. Багато респондентів акцентують на збереженні історії та культури свого міста, відповідальності за його благоустрій і розвиток, збереженні традицій та підтримці місцевої громади.

Окремі відповіді відображають особисті відчуття та спогади про рідне місто, значущість його для особистої ідентичності та історії життя, згадуючи соціальні

зв'язки, дитячі спогади та гордість за місто. Частина респондентів висловлює нейтральне або негативне ставлення до свого міста, відчуваючи себе більше частиною держави або регіону, у т.ч. через переселення чи негативний досвід. Загалом, відповіді свідчать про різноманітні підходи до міської ідентичності, що включають активну участь у житті міста, збереження його історії та культури, особисті спогади і соціальні зв'язки.

Як війна змінила ваше ставлення до вашого міста?

Частина респондентів відчули збільшення любові та прив'язаності до міста, почали більше цінувати його і пишатися мешканцями, які об'єдналися проти агресора. Інші висловлювали сум через руйнування, але також підкреслювали важливість його збереження. Багато респондентів відчули посилену відповідальність за місто, активізували участь у його житті та розвитку, а також бажання боротися з корупцією та покращувати інфраструктуру.

Деякі респонденти зазначили, що їхнє ставлення до міста не змінилося або змінилося незначно, залишаючись критичними до влади та соціальних проблем. Інші мали змішані почуття: гордість за місто та його мешканців, але також розчарування в окремих аспектах міського життя. Вони зазначали, що війна викрила проблеми, які раніше залишалися непомітними. Загалом, більшість респондентів відзначила, що війна зміцнила їхні почуття любові та відповідальності, викликала бажання підтримувати і розвивати місто, але також підкреслила важливість вирішення існуючих проблем.

Чи відчуваєте ви особливий зв'язок зі своїм містом, певними місцями, його мешканцями?

68,9% відчувають особливий зв'язок зі своїм містом, його місцями та мешканцями. 19,4% респондентів зазначили, що їм важко відповісти на це питання, і лише 11,7% не відчувають такого зв'язку.

Якщо так, то як війна вплинула на цей зв'язок?

Війна по-різному вплинула на зв'язок респондентів з їхнім містом та його мешканцями. Для деяких цей зв'язок посилювався, став більш емоційним та цінним. Вони відчувають біль від руйнувань, переживають за долю міста та його

мешканців, цінують спільні травматичні переживання. Інші респонденти відчують розрив зв'язку з містом, пов'язаний з вимушеним виїздом, розлукою з близькими, політичними розбіжностями або негативним впливом промисловості на довкілля.

Респонденти також відзначають зміни у ставленні до мешканців міста. Одні бачать згуртованість, доброту та підтримку, інші – відчуження, політичні розбіжності та втрату довіри. Деякі респонденти зазначають, що війна допомогла їм краще зрозуміти, хто є хто, і переосмислити свої цінності та пріоритети (див. Додаток Г).

Чи вважаєте ви, що війна змінила вашу міську ідентичність?

29,1% вважають, що війна змінила їхню міську ідентичність, 41,7% відповіли, що не змінила, а 29,1% зазначили, що їм важко відповісти на це питання.

Якщо так, то як саме?

Багато респондентів зазначили, що війна змінила їхню міську ідентичність, підсиливши національну приналежність та патріотизм, змусивши більше цінувати дім, звертати увагу на назви вулиць, пам'ятники та мову спілкування. Вони переосмислили історію міста, вплив російської культури та необхідність української ідентичності. Деякі респонденти стали дбайливішими до транспорту, вулиць та оточення, відчули потребу в автомобілі через транспортні труднощі. Інші зазначили, що їхнє місто стало живішим і красивішим завдяки переселенцям, вони стали більш активними у соціальному житті громади.

Які місця вашого міста асоціюються вами з пам'яттю про війну?

Війна перетворила звичайні місця на символи страждань та стійкості. Найчастіше згадуються місця руйнувань та втрат: будинки, школи, лікарні, культурні заклади. Особливо яскраво запам'ятовуються місця трагічних подій. Також згадуються місця опору та захисту: блокпости, військові частини, аеропорти, кладовища та меморіали. Крім того, згадуються місця повсякденного життя, які набули нового значення під час війни: парки, кав'ярні, площі. Деякі респонденти згадують про місця, які не зазнали фізичних руйнувань, але назавжди пов'язані з війною через особисті переживання.

Як часто ви відвідуєте ці місця?

33,7% відвідують їх іноді (раз на місяць або рідше), 25,7% зазначили, що ніколи не відвідують ці місця, 26,7% відвідують рідко (раз на рік або рідше), а 13,9% відвідують їх регулярно (раз на тиждень або частіше). Ці результати показують, що більшість респондентів відвідують такі місця нерегулярно або взагалі не відвідують.

Чи відчуваєте ви, що ці місця допомагають вам зберегти пам'ять про війну?

38,8% вважають, що ці місця скоріше допомагають зберегти пам'ять про війну, 31,1% відчувають, що вони дуже допомагають, 24,3% респондентів важко відповісти на це питання, 3,9% зазначили, що ці місця зовсім не допомагають, і лише 1,9% вважають, що вони скоріше не допомагають. Ці результати свідчать про те, що для більшості респондентів місця, пов'язані з пам'яттю про війну, відіграють важливу роль у збереженні історичної пам'яті (див. Додаток Д).

Які емоції ви відчуваєте, відвідуючи місця пам'яті?

Найбільш поширеними емоціями були сум і біль, які відчували 71,8% та 54,4% респондентів відповідно. 51,5% відчували гнів, 36,9% – тугу, 31,1% – надію, 24,3% - гордість, і 21,4% – тривогу. Менше респондентів згадували про страх (15,5%) та спокій (9,7%).

Крім цього, окремі респонденти відзначили такі емоції як бажання помсти, відчуття обов'язку, радість за живих та неушкоджених родичів, бажання знищити більше ворогів і зберегти пам'ять про їхні злочини. Деякі респонденти зазначили, що не мають таких місць або живуть за кордоном і не можуть їх відвідати.

Чи вважаєте ви, що меморіалізація війни є важливою для вашого міста?

73,9% вважають, що це дуже важливо (оцінка 5), 19,7% вважають це важливим (оцінка 4), 5,8% надали оцінку 3, 0,4% вважають це маловажливим (оцінка 2), і лише 0,2% респондентів зазначили, що це зовсім не важливо (оцінка 1).

Поясніть свій вибір.

Багато хто підкреслив необхідність збереження пам'яті про героїчні вчинки військових та жертв війни, щоб запобігти повторенню подібних трагедій і

підтримати патріотизм та національну ідентичність, особливо у містах, де вплив російської пропаганди був сильним, наприклад, ось що пише респондент з Одеси: “Одеса, що певний час мала значні проблеми з ідентифікацією себе як українського міста, через меморіалізацію зможе закріпити точку зору про те, хто справжній ворог для неї, чому важливо оновлювати історичне обличчя та як протистояти різноманітним колонізаційним впливам”.

Інші вважають, що меморіали повинні бути збалансованими і не перетворюватися на культ, як у радянські часи. Один з респондентів зазначає, що пам'ять про війну має бути збережена без надмірного акценту на війні як єдиному важливому аспекті історії міста.

Деякі респонденти наголошують на важливості створення сучасних, естетично привабливих і функціональних меморіальних просторів. Крім того, деякі респонденти вважають, що меморіалізація війни є важливою для підтримки колективної пам'яті та історичної свідомості, сприяючи формуванню національної єдності і усвідомленню цінності миру та свободи (див. Додаток Е).

Чи хотіли б ви взяти участь у створенні меморіалу або іншого проекту, пов'язаного з пам'яттю про війну?

38,1% висловили сильне бажання взяти участь (оцінка 5), 31,6% також проявили високу зацікавленість (оцінка 4), 22,9% були нейтральні (оцінка 3), 4,9% мали низький рівень зацікавленості (оцінка 2), і лише 2,5% зовсім не хотіли б брати участь у таких проектах (оцінка 1). Більшість респондентів готові долучитися до створення меморіалів або інших проектів, пов'язаних з пам'яттю про війну, при цьому значна частина висловила високий рівень зацікавленості.

Залученість громади до ухвалення рішень щодо меморіалізації



Рис. 3.2 Значна частина респондентів вважають рівень залученість громади до ухвалення рішень щодо меморіалізації недостатнім (див. Додаток Ж)

зовсім відсутньою. Лише 28,6% респондентів вважають залученість громади достатньою або високою. Ці дані свідчать про необхідність більшого залучення громад до меморіалізації.

Які форми участі громади у меморіалізації війни ви вважаєте найбільш ефективними?

Найбільш ефективними формами участі громади у меморіалізації війни були названі громадські обговорення та консультації (67%), участь у воркшопах та плануванні меморіалів (37,9%), збір історій та свідчень очевидців (85,4%), створення власних меморіальних проєктів, таких як арт-інсталяції та виставки (68,9%). Також зазначалися важливість збереження підбитої техніки та завалів від знищених будинків в оригінальному вигляді, онлайн-опитування, розмови з людьми, які пережили початок війни, і ведення YouTube каналу. Деякі респонденти підкреслювали, що всі ці форми участі є адекватними та конструктивними способами збереження пам'яті про війну.

Чи вважаєте ви важливим, щоб меморіали війни враховували досвід та погляди різних груп населення (жінок, дітей, меншин тощо)?

55,0% вважають це безумовно важливим (оцінка 5), 23,2% вважають це важливим (оцінка 4), 17,5% надали оцінку 3, 2,6% вважають це маловажливим (оцінка 2), і лише 1,7% зазначили, що це зовсім не важливо (оцінка 1). Більшість респондентів висловлюють переконання, що меморіали мають враховувати досвід

Як ви вважаєте, чи достатньо ваша громада залучена до процесу ухвалення рішень щодо меморіалізації війни?

Більшість респондентів (47,4%) оцінюють залученість громади до процесу ухвалення рішень щодо меморіалізації війни як середню, а 23,9% вважають її недостатньою або

та погляди різних груп населення, що свідчить про прагнення до інклюзивності та різноманіття в процесі меморіалізації війни (див. Додаток Ж).

Які форми меморіалізації ви вважаєте найбільш ефективними?

Найбільшу підтримку отримали документальні фільми (70,9%), художні твори, такі як література, музика, театр (64,1%), пам'ятники та скульптури (62,1%), освітні програми (61,2%), меморіальні комплекси (59,2%), музеї та виставки (57,3%).

Деякі респонденти висловили цікаві ідеї, наприклад, створення пам'ятних курганів на півдні і сході країни, використання ігрової індустрії для передачі історичних подій, та інтеграція меморіальних елементів у громадські простори, такі як парки і сквери. Вони також підкреслили важливість топоніміки, перейменування вулиць і площ на честь героїв війни, і збереження "слідів" війни в міському середовищі. Також було запропоновано використовувати волонтерські рухи та гуманітарну допомогу постраждалим як форми меморіалізації.

Чи вважаєте ви, що меморіалізація може сприяти розвитку громади?

53,3% безумовно вважають, що меморіалізація сприяє розвитку громади (оцінка 5), 32,2% висловили думку, що це дійсно сприяє (оцінка 4), 10,7% оцінили вплив меморіалізації на розвиток громади на середньому рівні (оцінка 3). Меншою мірою підтримку цій ідеї надали 3,3% респондентів (оцінка 2) і лише 0,5% вважають, що меморіалізація зовсім не сприяє розвитку громади (оцінка 1). Більшість респондентів переконані, що процес меморіалізації відіграє значну роль у розвитку їхніх громад.

Як саме, на ваш погляд, меморіалізація може сприяти або перешкоджати розвитку громади?

На думку респондентів, меморіалізація може сприяти розвитку громади через зміцнення почуття єдності та збереження колективної пам'яті. Вона сприяє культурному збагаченню, вихованню національної ідентичності та патріотизму, а також може посилити соціальну відповідальність та згуртованість мешканців. Також, меморіальні місця можуть залучати туристів і сприяти економічному розвитку через створення робочих місць і розвиток інфраструктури.

“Меморіалізація війни може сприяти розвитку громади, зміцнюючи почуття єдності та пам'яті серед мешканців. Крім того, вона може слугувати основою для освіти та рефлексії щодо наслідків конфлікту, сприяючи формуванню взаєморозуміння та співпереживання між членами громади”, — пише один з респондентів.

З іншого боку, дехто зазначає, що надмірна меморіалізація може перешкоджати розвитку громади, якщо вона стає нав'язливою та викликає депресивні настрої серед мешканців. Важливо знайти баланс, щоб меморіальні проекти були частиною повсякденного життя, не затьмарюючи його, а також забезпечити, щоб ці проекти не поглинали надмірно фінансові та людські ресурси, необхідні для інших аспектів розвитку громади.

Чи є у вас особисті речі, пов'язані з війною (фотографії, листи, щоденники тощо), які ви хотіли б зберегти або передати до музею?

Більшість респондентів (58,3%) не мають особистих речей, пов'язаних з війною, які вони хотіли б зберегти. 19,4% мають такі речі, а 22,3% ще не визначилися (див. Додаток І).

Чи є у вас ідеї щодо того, як зробити меморіалізацію війни більш привабливою та актуальною для мешканців міста, особливо для молоді?

Серед пропозицій виділяються архітектурні конкурси з залученням ідей з усього світу, щоб громада могла вибрати найкращий варіант. Акцент робиться на проведенні освітніх програм, організації виставок, конкурсів та VR-проектів, що допоможуть молоді краще зрозуміти та відчувати наслідки війни.

“При створенні меморіального комплексу, він має бути спроектований як витвір мистецтва, арт-простір тощо. Щоб він мав власну цінність, окрім того, що розповідає про війну. Це має бути громадський простір, куди хочеться прийти і провести час”, — ділиться своїми думками учасник опитування.

Пропонуються також гранти на роботи, вікторини, активні ігри з призами, а також залучення молоді до самих проектів меморіалізації, наприклад, через створення художніх та мистецьких просторів. Інші ідеї включають використання сучасних технологій, таких як QR-коди на пам'ятках для отримання додаткової

інформації, організацію фестивалів та громадських заходів, а також постійне освітлення подій через популярні джерела інформації, такі як фільми, музика та короткі статті в інтернеті.

Чи є у вас відчуття, що з часом пам'ять про війну може зникнути?

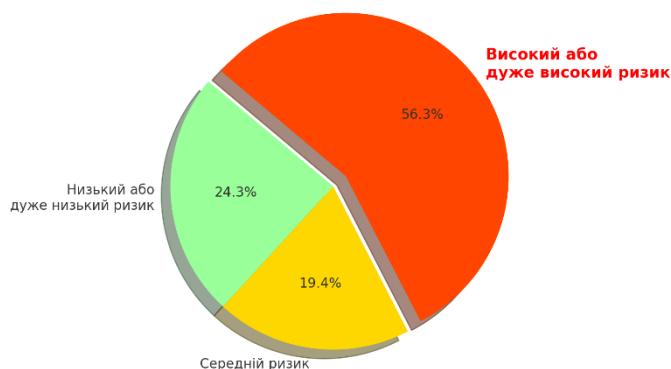


Рис. 3.3. Більшість респондентів вважає, що про війну можуть забути (див. Додаток К)

Чи є у вас відчуття, що з часом пам'ять про війну може зникнути?

Абсолютна більшість опитаних (72,1%) відчувають ризик зникнення пам'яті про війну, причому для значної частини з них (37,6%) це питання є вкрай важливим. Лише незначна меншість (2,8%) не бачить такої загрози, а 8,4% вважають її незначною.

Якщо так, то як це впливає на вас?

Більшість респондентів висловлюють глибоке занепокоєння щодо зникнення пам'яті про війну з часом. Вони відчувають тривогу, сум і навіть гнів через можливість втрати пам'яті про жертви і події війни.

“Опускаються руки. Коли бачиш що деяким людям вже байдуже на війну, а що буде через років 10-15, якщо у нас буде умовний мир?” — ділиться своїми емоціями один з респондентів.

Це викликає у них відчуття відповідальності за збереження цієї пам'яті для майбутніх поколінь. Деякі респонденти побоюються, що без збереження пам'яті історія може повторитися, а російський вплив знову може поширитися в Україні. Інші, навпаки, визнають, що процес забуття є природним, але наголошують на важливості меморіалізації як способу протидії цьому. Значна частина респондентів висловлює бажання докласти зусиль для збереження пам'яті про війну та її уроки, щоб уникнути повторення таких трагедій у майбутньому: “Я не хочу щоб усі втрати були даремно. Хочу щоб історії цих мужніх людей запам'ятали та переказували в поколіннях”, — пише один з опитаних.

Чи вважаєте ви, що меморіалізація війни може допомогти зберегти пам'ять про неї на довгі роки?

Переважає більшість респондентів (76,6%) абсолютно впевнені в ефективності меморіалізації війни для збереження пам'яті про неї. Ще 17,9% також підтримують цю думку, тоді як сумніви висловила лише незначна частина опитаних (менше 5%) (див. Додаток К).

Як сильно війна вплинула на ваш емоційний стан?

Більшість опитаних (52,4%) зазначили, що війна дуже сильно вплинула на їхній емоційний стан, тоді як 27,3% відчували суттєвий вплив. Лише невелика частина респондентів (5,4%) повідомила про мінімальні зміни, і лише 0,2% не відчували жодного впливу. Ці дані підтверджують значний емоційний вплив війни на більшість населення.

Якщо ви обрали 3, 4 або 5, будь ласка, поділіться, як ви справляєтеся з цими емоціями

Респонденти, які відчували суттєвий вплив війни на свій емоційний стан, використовують різноманітні стратегії подолання. Серед них популярні психотерапія, волонтерство, пожертви, творчість, спорт, спілкування з близькими, ведення щоденника, читання, перегляд фільмів та серіалів. Деякі намагаються відволіктися від війни через роботу, повсякденні справи та нові хобі. Інші відчують труднощі з подоланням тривоги, паніки та депресії, вдаючись до заспокійливих препаратів, психіатрів та антидепресантів. Деякі респонденти відчують вигорання та апатію, тоді як інші активно готуються до можливих загроз через курси тактичної медицини та військової підготовки.

Чи вважаєте ви, що меморіалізація може допомогти вам та іншим людям зцілитися від травм війни?

Респонденти вважають, що меморіалізація може допомогти зцілитися від травм війни на різних рівнях. Оцінки варіюються: 19,9% безумовно впевнені у її позитивному впливі (оцінка 5), 30,5% також вважають її ефективною (оцінка 4), 30,8% мають нейтральну позицію (оцінка 3), 13,2% вважають її малоефективною (оцінка 2) і 5,6% респондентів не бачать у меморіалізації допомоги у зціленні (оцінка 1).

Розкажіть про ваш особистий досвід, пов'язаний з війною

Деякі з респондентів втратили близьких, зазнали фізичних та психологічних травм. Наприклад, респонденти розповідали про втрату знайомих, рідних, а також страх перед окупацією, перебування під обстрілами, вимушений переїзд із окупованих територій. Інші стикнулися з проблемами через відсутність води, електрики та газу, що ускладнювало їхнє життя під час війни. Для багатьох війна стала фактором, що значно вплинув на їх психічний стан, викликавши тривогу, паніку та відчуття невизначеності.

Ще частина респондентів брали участь у волонтерських ініціативах, допомагали евакуювати людей та підтримували армію. Вони розповідають про свої зусилля у забезпеченні гуманітарної допомоги, ремонті та доставці техніки на фронт, зборі коштів та організації благодійних заходів, ось один з таких прикладів: “Перші дні війни. Ніхто нічого не знає, що буде завтра. Тому у місті всі знайомі, родина зорганізувалась у територіальну оборону. Копали окопи, рубали дрова. Ми з батьком розвозили матраци по бомбосховищах. Здавали кров. У повітряну тривогу ховались у льох. Після 2 тижнів такої біганини і снання на підлозі, ми вже спали у хаті”.

Ці дії допомагали їм справлятися з емоційним навантаженням, підтримуючи відчуття корисності та причетності до боротьби. Дехто з респондентів зазначав, що війна мотивувала їх більше цікавитися історією, політикою та економікою України, що позитивно вплинуло на їхнє життя.

Які історії про війну ви чули від своїх рідних, друзів або знайомих?

Респонденти діляться численними історіями про війну, які почули від своїх рідних, друзів або знайомих. Деякі з цих історій є надзвичайно жахливими, зокрема про втрати близьких, убивства на фронті, мародерство та нелюдське ставлення російських військ до місцевого населення. Згадуються випадки, коли людей вбивали лише через їхню приналежність до певних професій або з особистих мотивів. Інші розповідають про тривалі обстріли, життя в бомбосховищах, втрату дому та постійний страх за життя: “Мамі прийшлося тікати з Бучі, коли у неї над головою був цілий авіаційний бій. По будинку моєї подруги та однокласниці росіяни відкрили вогонь зі стрілецької зброї. Кадирівці не давали рятувальникам

випустити людей із завалів. Подруга ледве вижила, адже дуже близько від неї в дім потрапила авіабомба, назавжди запам'ятаю те, як вона відправляла голосове повідомлення після того, де було чути, як вона плаче”.

Інші респонденти розповідають про героїчні моменти, як-от оборону міст та сіл, виживання під час обстрілів, евакуацію через російську територію та підтримку рідних на фронті. Є також історії про дивовижні випадки виживання, коли люди уникали загибелі завдяки щасливому випадку або швидкому реагуванню. Деякі розповіді зосереджені на боротьбі з ворогом, участі в бойових діях та допомозі пораненим. Загалом, ці історії підкреслюють жорстокість війни, силу духу та відвагу українців у боротьбі за свою незалежність (див. Додаток Л).

Як ви вважаєте, чи достатньо уваги приділяється вшануванню пам'яті та героїзму військових у вашому місті?

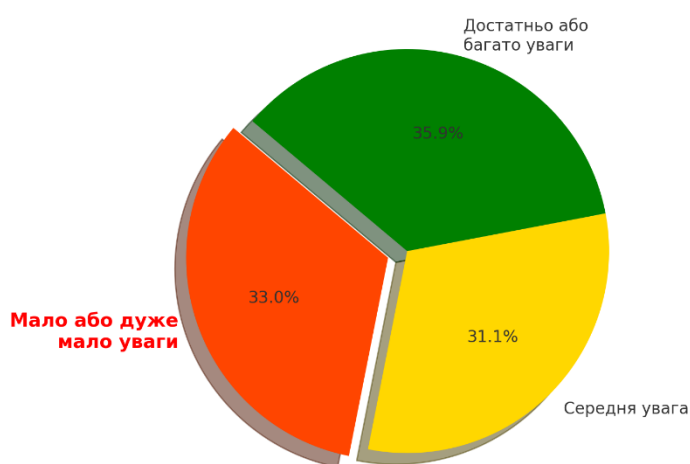


Рис. 3.4. Значна частина респондентів вважає, що увага до вшанування військових є недостатньою (див. Додаток М)

має бути більш гармонійною з міським простором і мати естетичний вигляд, відмінний від радянського стилю. Пропонується підвищити політичну грамотність містян, проводити більше заходів вшанування пам'яті, створювати художні твори, перейменовувати вулиці та встановлювати меморіали, які відображають як героїзм військових, так і страждання простих мешканців.

Як ви вважаєте, чи достатньо уваги приділяється вшануванню пам'яті та героїзму військових у вашому місті?

Більшість респондентів (65%) вважає рівень меморіалізації відносно задовільним, але значна частина (19,1%) вказує на його недостатність. Лише 15,9%

Чи є у вас пропозиції щодо покращення меморіалізації війни у вашому місті?

Частина респондентів вважають за необхідне знести пам'ятники російським діячам і встановити монументи українським героям. Є думка, що меморіалізація

вважають, що уваги приділяється достатньо, що підкреслює необхідність подальших зусиль у цьому напрямку.

Як ви вважаєте, збереження пам'яті про війну є важливим для:

Збереження пам'яті про війну в Україні є найважливішим для збереження національної ідентичності (90,3%), запобігання повторення таких подій (84,5%) та підтримки патріотизму (67%). Також важливими аспектами є розвиток освіти та культури (67%), встановлення справедливості (50,5%), перемога України (42,7%) та зцілення від травм війни (40,8%). Жоден респондент не вважає збереження пам'яті про війну неважливим. Окремі респонденти висловили думки щодо необхідності збереження пам'яті для підвищення довіри між громадянами та зміцнення обороноздатності країни, а також підкреслили важливість інтеграції пам'яті про війну в історію та повсякденне життя українців.

На вашу думку, хто має бути відповідальним за збереження пам'яті про війну та створення меморіалів?

На думку респондентів найбільша відповідальність за збереження пам'яті про війну несуть місцева влада (84,5%), кожен громадянин особисто (72,8%), громадські організації (71,8%), митці та культурні діячі (67%), державні органи (63,1%), освітні установи (школи, університети) (59,2%), ЗМІ та журналісти (58,3%). Менше половини респондентів обрали такі варіанти, як міжнародні організації (35%), бізнес та приватні компанії (35,9%), церква та релігійні організації (33%), військові, ветерани та їх родини (32%), жертви війни (31,1%).

Також декілька респондентів зазначили, що відповідальність несуть усі перелічені у списку суб'єкти. Один з респондентів наголосив, що реалізацію меморіальних проєктів можна фінансувати коштом репарацій, на ряду з компенсаціями для тих, хто постраждав. Інший респондент навів цікаву думку щодо того, що місцева влада має займатися організацією процесу створення меморіалів, а виконавчі функції мають лежати на громадських організаціях або приватних виконавцях, які зможуть зробити це ефективніше (див. Додаток М).

3.3. Результати SWOT-аналізу та розробка рекомендацій

Strengths	Weaknesses	Opportunities	Threats
<ul style="list-style-type: none"> • Висока відповідальність за збереження пам'яті про війну. • Значущість збереження пам'яті. • Сильний зв'язок з містом. • Роль місць пам'яті у збереженні пам'яті. • Важливість меморіалізації війни. • Готовність брати участь у створенні меморіалу. • Позитивний вплив меморіалізації на розвиток громади. • Збереження пам'яті через меморіалізацію. • Роль пам'яті для національної ідентичності, освіти та культури. 	<ul style="list-style-type: none"> • Відсутність особистих речей, пов'язаних з війною • Сумніви в ефективності меморіалізації для подолання травм • Недостатня увага до пам'яті і героїзму військових в громадах • Зміна міської ідентичності • Рідкі відвідування місць пам'яті • Емоції суму, болю і гніву при відвідуванні місць пам'яті 	<ul style="list-style-type: none"> • Ефективна участь громади в меморіалізації • Створення інклюзивних меморіалів • Використання документальних фільмів і художніх творів • Підтримка місцевої влади та громадських організацій • Інноваційні форми меморіалізації • Залучення молоді через освітні програми і конкурси • Економічний розвиток через залучення туристів • Отримання міжнародної підтримки • Створення програм психологічної підтримки 	<ul style="list-style-type: none"> • Низька залученість громади до меморіалізації • Ризик зникнення пам'яті про війну • Емоційний вплив війни на людей • Депресивні настрої через надмірну меморіалізацію • Обмежені ресурси, які можуть бути потрібні для військових

Рис. 3.5. SWOT-аналіз меморіалізації війни в містах України

На основі результатів опитування було проведено SWOT-аналіз поточного стану меморіалізації війни в містах України. Виявлені сильні та слабкі сторони, можливості та загрози дозволяють розробити комплексні рекомендації щодо вдосконалення процесу збереження пам'яті про війну.

Перш за все, важливо активно залучати громадськість до процесу меморіалізації, оскільки більшість респондентів вважають це дуже важливим і бажають брати участь у створенні меморіалів чи інших проєктів, пов'язаних із пам'яттю про війну. Це потребує створення механізмів для участі громадян у прийнятті рішень, таких як громадські обговорення, консультації та воркшопи, що дозволить врахувати різні погляди та потреби мешканців, роблячи меморіальні практики більш значущими та ефективними.

Крім того, меморіали повинні враховувати досвід та погляди різних груп населення, включаючи жінок, дітей, меншини та інші постраждалі від війни. Важливо забезпечити репрезентацію цих груп у процесі створення та управління

меморіальними проєктами, що сприятиме створенню інклюзивних та репрезентативних меморіальних просторів.

Використання різноманітних форм меморіалізації, таких як документальні фільми, художні твори, пам'ятники, освітні програми, меморіальні комплекси та музеї, допоможе охопити ширшу аудиторію та забезпечити різні способи взаємодії з пам'яттю про війну.

Інноваційні підходи, зокрема залучення молоді до процесу меморіалізації, є важливими для збереження та передачі пам'яті про війну наступним поколінням. Використання сучасних технологій, таких як QR-коди, віртуальна реальність та інтерактивні експозиції, зробить меморіалізацію більш привабливою та доступною для молоді.

Освітні програми, що включають навчання про війну, її наслідки та важливість миру, можуть бути інтегровані в шкільні програми, лекції, семінари та екскурсії до меморіальних місць, а також використовувати сучасні методи навчання для підвищення ефективності.

Враховуючи, що війна дуже сильно вплинула на емоційний стан більшості населення (52,4%), а значна кількість респондентів (44%) нейтрально або скептично ставиться до меморіалізації як способу лікування травм війни, необхідні додаткові дослідження та обговорення щодо ролі меморіалізації у процесі психологічного відновлення після травматичних подій. Важливо враховувати різні погляди та потреби постраждалих, щоб створювати меморіальні практики, які сприятимуть зціленню, а не завдаватимуть додаткової шкоди.

Збалансований підхід до меморіалізації, гармонійно інтегрований у міський простір, є ключовим для уникнення негативних емоцій у мешканців. Це може включати створення меморіальних парків та скверів, де люди зможуть відпочивати та проводити час, а також інтеграцію меморіальних елементів у вже існуючі громадські простори.

Нарешті, успішна меморіалізація вимагає співпраці між різними стейкхолдерами, включаючи місцеву владу, громадські організації, митців, освітні установи та інші зацікавлені сторони. Важливо створити платформу для діалогу та

співпраці, де кожен зможе внести свій вклад у процес меморіалізації, що дозволить створити більш ефективні та значущі меморіальні проекти, які відповідатимуть потребам та очікуванням громади.

Впровадження цих рекомендацій сприятиме створенню інклюзивних, ефективних та значущих меморіальних практик в Україні, що допоможе зберегти пам'ять про війну, зцілити травми та побудувати мирне майбутнє.

Отже, опитування виявило глибокий вплив війни на життя українців, включаючи проблеми з інфраструктурою, переміщення та особисті втрати. Респонденти висловили сильну відповідальність за збереження пам'яті про війну та її важливість для майбутніх поколінь.

Війна змінила ставлення респондентів до своїх міст, посиливши почуття любові, прив'язаності та відповідальності. Місця, пов'язані з війною, викликають різні емоції, такі як сум, біль, гнів, але також надію та гордість.

Респонденти вважають меморіалізацію війни важливою для своїх міст і висловлюють бажання брати участь у створенні меморіалів. Вони підтримують різноманітні форми меморіалізації, включаючи документальні фільми, художні твори, пам'ятники, освітні програми та музеї.

Існує потреба в більшій залученості громадськості до процесу ухвалення рішень щодо меморіалізації війни. Респонденти пропонують різні форми участі, такі як громадські обговорення, воркшопи, збір історій та створення власних меморіальних проектів.

Важливо враховувати досвід та погляди різних груп населення при створенні меморіалів, забезпечуючи інклюзивність та репрезентативність. Більшість респондентів вважають це важливим.

Меморіалізація війни може сприяти розвитку громади, зміцнюючи почуття єдності, підтримуючи колективну пам'ять та сприяючи культурному збагаченню. Однак, важливо знайти баланс, щоб меморіальні проекти не стали нав'язливими та не поглинали надмірні ресурси.

Існує ризик зникнення пам'яті про війну з часом, що викликає занепокоєння у респондентів. Меморіалізація розглядається як ефективний спосіб збереження цієї пам'яті на довгі роки.

ВИСНОВКИ

1. У кваліфікаційній роботі було розглянуто ключові теоретичні підходи до поняття меморіалізації війни, включаючи концепції колективної пам'яті, місць пам'яті та партисипативних практик. Було визначено, що меморіалізація війни є важливим інструментом збереження історичної пам'яті, формування ідентичності та сприяння процесам зцілення та примирення у постраждалих громадах.

2. Історичний контекст та особливості меморіалізації війни у Сараєво та Бучі суттєво відрізняються. Війна в Боснії і Герцеговині мала етнічний характер, тоді як війна в Україні є наслідком російської агресії. Це вплинуло на вибір меморіальних практик та їхнє значення для формування локальної ідентичності. У Сараєво меморіалізація спрямована на збереження мультикультурності та мирного співіснування, тоді як у Бучі вона підкреслює національну єдність та стійкість.

3. Аналіз конкретних меморіальних практик у Сараєво (Сараєвські троянди, Музей дитинства війни) та Бучі (Стіна пам'яті, Яблунська 144) виявив як спільні риси, так і відмінності. Спільним є активна участь громадськості у створенні та підтримці меморіалів, а також їхнє значення для збереження пам'яті та формування ідентичності. Відмінності полягають у формах меморіалізації та їхньому символічному значенні. У Сараєво, меморіали частіше мають абстрактний характер і відкриті для різних інтерпретацій, тоді як у Бучі вони більш конкретні та спрямовані на вшанування конкретних жертв.

4. Меморіалізація війни має значний вплив на формування локальної ідентичності та соціальну згуртованість у Сараєво та Бучі. У Сараєво меморіальні практики сприяють збереженню мультикультурної ідентичності та мирному співіснуванню різних етнічних груп. У Бучі меморіалізація зміцнює національну єдність та стійкість, об'єднуючи громаду у жалобі та підтримці.

5. Опитування українців показало, що вони вважають збереження пам'яті про війну дуже важливим і висловлюють готовність брати активну участь у цьому процесі. Респонденти підтримують різні форми меморіалізації, включаючи

документальні фільми, художні твори, пам'ятники, освітні програми та музеї. Вони також наголошують на важливості врахування досвіду та поглядів різних груп населення при створенні меморіалів.

6. На основі проведеного дослідження було виявлено ефективні стратегії та підходи до меморіалізації війни, які включають активне залучення громадськості, врахування різноманітних поглядів та досвідів, використання різноманітних форм меморіалізації та інноваційних підходів. Важливо також забезпечити доступність та інклюзивність меморіальних просторів, а також збалансований підхід до меморіалізації, який би сприяв зціленню та розвитку громади, не перетворюючись на культ скорботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрій Костін: Наразі ідентифіковано 91 військового рф, причетного до злочинів в Бучі. *Головна - Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/andrii-kostin-narazi-identifikovano-91-viiskovogo-rf-pricetnogo-do-zlociniv-v-buci> (дата звернення: 10.06.2024).
2. Бучанська міськрада. Італійці презентували проєкт Меморіального комплексу «Буча 2022». *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/bucharada.gov.ua/posts/pfbid02NatwWeZMDvwnzLRCKHEALDBvhE5cARtBrq4uuZzVJvTAbs4XAV4kjYe4CpHsJXSyl> (дата звернення: 10.06.2024).
3. Бучанська міськрада. Місце катування перетворюється на місце пам'яті. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/bucharada.gov.ua/posts/pfbid0UMccXhT2SP2bbgy5T9vAXPPkHpejEJz3HhPJhf3A9gitzijnGjsi1ctVhmUjWWP3l> (дата звернення: 10.06.2024).
4. Гулюк С. “Хочемо, щоб Буча була не місцем трагедії, а містом успіху” — розмова з заступницею мера Бучі про відбудову. *Журнал великого міста*. URL: <https://bzh.life/ua/gorod/1688814452--hochemo-shchob-bucha-bula-mistsem-tragediyi/> (дата звернення: 10.06.2024).
5. Історія проєкту — Музей воєнного дитинства. *War Childhood Museum Ukraine*. URL: <https://warchildhood.org/ua/background/> (дата звернення: 10.06.2024).
6. Кудіна А. Культурна дипломатія України в умовах війни. *Суспільна політика, врядування й комунікації в Україні: збірник наукових праць студентів, аспірантів і молодих учених*. 2023. С. 25—27. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9bc27228-f27a-4cdb-8384-9350c24f88fc/content> (дата звернення: 10.06.2024).
7. “Ми не просто місце трагедії, ми хочемо бути місцем українського успіху”: головні рішення з ідеатону Unlock Bucha. *Рубрика*. URL: <https://rubryka.com/article/ideaton-unlock-bucha/> (дата звернення: 10.06.2024).

8. На Яблунській, 144 вшанували пам'ять вбитих чоловіків (ФОТО). *БУЧАНСЬКІ НОВИНИ* | Ваш путівник у житті громади, друг і порадник на кожен день!. URL: <https://www.buchanews.com.ua/2023/03/04/bilya-agrobudpostach-vshanuvaly-pamyat-vbytyh-cholovikiv/> (дата звернення: 10.06.2024).
9. Пам'ятаймо усіх поіменно. *Анатолій Федорук - Бучанський міський голова*. URL: <https://t.me/AnatoliiFedoruk/1108> (дата звернення: 10.06.2024).
10. Релігійно-інформаційна служба України. Андрій Галавін, настоятель храму Андрія Первозванного у місті Буча: «Не дай вам Бог бачити ваших вірян убитими на вулицях» - РІСУ. *Релігійно-інформаційна служба України*. URL: https://risu.ua/andrij-galavin-nastoyatel-hramu-andriya-pervozvannogo-u-misti-buchane-daj-vam-bog-bachiti-vashih-viryany-ubitimi-na-vulicyah_n144166 (дата звернення: 10.06.2024).
11. Стіна пам'яті в Бучі встановлена на новому місці - *Новини Києва* | Big Kyiv. *Великий Київ*. URL: <https://bigkyiv.com.ua/stina-pamyati-v-buchi-vstanovlena-na-novomu-misczi/> (дата звернення: 10.06.2024).
12. «Стіну пам'яті» жертв російської окупації відкрили у Бучі. *Український інститут національної пам'яті - офіційний веб-сайт*. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/stinu-pamyati-zhertv-rosiyskoji-okupaciyi-vidkryly-u-buchi> (дата звернення: 10.06.2024).
13. У Бучі Володимир Зеленський ушанував пам'ять українців, яких убили російські загарбники під час окупації Київщини. *ПРЕЗИДЕНТ УКРАЇНИ ВОЛОДИМИР ЗЕЛЕНСЬКИЙ* Офіційне інтернет-представництво. URL: <https://www.president.gov.ua/news/u-buchi-volodimir-zelenskiy-ushanuvav-pamyat-ukrayinciv-yaki-89961> (дата звернення: 10.06.2024).
14. У Бучі вшанували пам'ять загиблих жителів та військових. *Суспільне* | *Новини*. URL: <https://suspilne.media/kyiv/691784-u-buchi-vsnuvali-pamat-zagiblih-ziteliv-ta-vijskovih/> (дата звернення: 10.06.2024).
15. У Києві пройшов воркшоп з меморіалізації ► *THEBUCHACITY*. *Thebuchacity*. URL: <https://thebuchacity.com/u-kyjevi-projshov-vorkshop-z-memorializacziyi/> (дата звернення: 10.06.2024).

16. 30 years ago tonight, sarajevo's national library was burned to the ground. *Literary Hub*. URL: <https://lithub.com/30-years-ago-tonight-sarajevos-national-library-was-burned-to-the-ground/> (date of access: 10.06.2024).
17. Allcock J. B., Lampe J. R. Yugoslavia | history, map, flag, breakup, & facts. *Encyclopedia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/place/Yugoslavia-former-federated-nation-1929-2003> (date of access: 10.06.2024).
18. Bachleitner K. Diplomacy with memory: West German and Austrian relations with Israel : Doctoral. Oxford, 2018. 295 p. URL: <https://ora.ox.ac.uk/objects/uuid:8e9b772b-704c-4db0-af96-2fe7c65bf4ee> (date of access: 10.06.2024).
19. Baker K. Identity, memory and place. *The word hoard*. 2012. Vol. 1, no. 1. P. 22. URL: https://www.researchgate.net/publication/291345203_Identity_Memory_and_Place (date of access: 10.06.2024).
20. Bevan R. Destruction of memory: architecture at war. Reaktion Books, Limited, 2016. 240 p.
21. Bottom-up. *Cambridge Dictionary | English Dictionary, Translations & Thesaurus*. URL: <https://dictionary.cambridge.org/uk/dictionary/english/bottom-up> (date of access: 10.06.2024).
22. Bucha massacre: satellite evidence and timeline - ukraine fact check. *Ukraine Fact Check - Bucha massacre: Satellite evidence and timeline*. URL: <https://www.ukrainefactcheck.org/bucha-timeline/> (date of access: 10.06.2024).
23. Drozdowski D., Waterton E., Sumartojo S. Cultural memory and identity in the context of war: experiential, place-based and political concerns. *International review of the red cross*. 2019. Vol. 101, no. 910. P. 251—272. URL: <https://doi.org/10.1017/s1816383119000110> (date of access: 10.06.2024).
24. Flickr Search — “sarajevo rose”. *Flickr*. URL: <https://www.flickr.com/search/?text=sarajevo+rose> (date of access: 10.06.2024).
25. Frontpage - galerija 11/07/95. *Galerija 11/07/95*. URL: <https://galerija110795.ba/> (date of access: 10.06.2024).

26. Gurler E. E., Ozer B. The effects of public memorials on social memory and urban identity. *Procedia - social and behavioral sciences*. 2013. Vol. 82. P. 858—863. URL: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.06.361> (date of access: 10.06.2024).
27. Gvozdić A. The motif of children in war in memorialization practices in Serbia and Bosnia and Herzegovina. *SIT Digital Collections*. URL: https://digitalcollections.sit.edu/isp_collection/3269/ (date of access: 10.06.2024).
28. His Beatitude Sviatoslav in Bucha, with relatives of the victims at 144 Yablunska Street pray for the victims of Russian aggression. *Ukrainian Greek Catholic Church*. URL: <https://ugcc.ua/en/data/his-beatitude-sviatoslav-in-bucha-with-relatives-of-the-victims-at-144-yablunska-street-pray-for-the-victims-of-russian-aggression-296/> (date of access: 10.06.2024).
29. James D. Social networking sarajevo roses: digital representations of postconflict civil life in (the former) yugoslavia. *Journal of communication*. 2013. Vol. 63, no. 5. P. 975—992. URL: <https://doi.org/10.1111/jcom.12057> (date of access: 10.06.2024).
30. Jeftić A. Teaching empathy in museums: case of war childhood museum in sarajevo. *Populizam, izbeglička kriza, religija, mediji*, Novi Sad. Novi Sad, 2017. P. 90—91. URL: https://www.academia.edu/35112203/Teaching_Empathy_in_Museums_Case_of_War_Childhood_Museum_in_Sarajevo (date of access: 10.06.2024).
31. Jolic A. Bottom-up vs. top-down: how participatory design can be used to help define post-conflict cultural memory in Croatia. *Contemporary mediterranean*. 2023. Vol. 2, no. 1. P. 44—60. URL: <https://doi.org/10.17818/sm/2023/1.3> (date of access: 10.06.2024).
32. Kappler S. Sarajevo's ambivalent memoryscape: spatial stories of peace and conflict. *Memory studies*. 2016. Vol. 10, no. 2. P. 130—143. URL: <https://doi.org/10.1177/1750698016650484> (date of access: 10.06.2024).
33. Kinetz E., Stashevskiy O., Stepanenko V. How Russian soldiers ran a 'cleansing' operation in Bucha. *AP News*. URL: <https://apnews.com/article/bucha->

ukraine-war-cleansing-investigation-43e5a9538e9ba68a035756b05028b8b4 (date of access: 10.06.2024).

34. Kochmar S. Отже, я би хотіла розпочати дискусію про меморіалізацію в Бучі. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/zosia.kochmar/posts/pfbid02UeFA1SxxQfYBTtoLRJmj7V57VCQFuNDwFdJkZBBCZ3XfS5px3gxRzci5NEX9z8nmXl> (дата звернення: 10.06.2024).

35. Korchnak P. Roses of sarajevo - wounds of remembrance in the streets of bosnia. *Peter Korchnak*. URL: https://peterkorchnak.com/wp-content/uploads/2019/01/compasscultura_com_roses_of_sarajevo.pdf?382403&382403 (date of access: 10.06.2024).

36. Laird H. Commemoration. Cork University Press, 2018. 136 p.

37. Lampe J. R. Bosnian war | facts, summary, combatants, & war crimes. *Encyclopedia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/event/Bosnian-War> (date of access: 10.06.2024).

38. Larkin C., Rudolf I. Memory, violence and post-conflict reconstruction: rebuilding and reimagining Mosul. *Peacebuilding*. 2023. P. 1—18. URL: <https://doi.org/10.1080/21647259.2023.2247722> (date of access: 10.06.2024).

39. Let's support the opening of the museum of war childhood by purchasing lifetime tickets - sarajevo times. *Sarajevo Times*. URL: <https://sarajevotimes.com/lets-support-opening-museum-war-childhood-purchasing-lifetime-tickets/> (date of access: 10.06.2024).

40. Mataracı A. F. The war childhood museum in sarajevo as a memorialization effort for transitional justice. *The western balkans cooperation, geopolitics and economic transitions and relations*. Sarajevo, 2023. P. 62—70. URL: https://www.researchgate.net/publication/366894869_THE_WAR_CHILDHOOD_MUSEUM_IN_SARAJEVO_AS_A_MEMORIALIZATION_EFFORT_FOR_TRANSITIONAL_JUSTICE (date of access: 10.06.2024).

41. Memorialize verb - definition, pictures, pronunciation and usage notes | oxford advanced learner's dictionary at [oxfordlearnersdictionaries.com](https://www.oxfordlearnersdictionaries.com). *Oxford Learner's*

Dictionaries | Find definitions, translations, and grammar explanations at Oxford Learner's Dictionaries. URL:

<https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/memorialize?q=memorialize> (date of access: 10.06.2024).

42. Memorial noun - definition, pictures, pronunciation and usage notes | oxford advanced learner's dictionary at oxfordlearnersdictionaries.com. *Oxford Learner's Dictionaries | Find definitions, translations, and grammar explanations at Oxford Learner's Dictionaries.* URL:

https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/memorial_1?q=memorial_1 (date of access: 10.06.2024).

43. Memory noun - definition, pictures, pronunciation and usage notes | oxford advanced learner's dictionary at oxfordlearnersdictionaries.com. *Oxford Learner's Dictionaries | Find definitions, translations, and grammar explanations at Oxford Learner's Dictionaries.* URL:

<https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/memory?q=memory> (date of access: 10.06.2024).

44. Mezentsev K., Mezentsev O. War and the city: Lessons from urbicide in Ukraine. *Czasopismo geograficzne*. 2022. Vol. 93, no. 3. P. 495—521. URL: <https://doi.org/10.12657/czageo-93-20> (date of access: 10.06.2024).

45. Mezentsev K. V., Provotar N. I., Palchuk M. V. Public spaces through the lens of participatory urban planning — the case of kyiv. *Ukrainian geographical journal*. 2020. No. 2. P. 30—37. URL: <https://doi.org/10.15407/ugz2020.02.030> (date of access: 10.06.2024).

46. Michael L., Murtagh B., Price L. Where conflict and peace take place: memorialization, sacralization and post-conflict space. *Spatializing peace and conflict*. London, 2016. P. 221—241. URL: https://doi.org/10.1057/9781137550484_12 (date of access: 10.06.2024).

47. Mitroiu S. **'Sites of memory': an urban perspective**. *Acta scientiarum human and social sciences*. 2014. Vol. 36, no. 1. P. 1. URL: <https://doi.org/10.4025/actascihumansoc.v36i1.22676> (date of access: 10.06.2024).

48. Naidu E. From memory to action: a toolkit for memorialization in post-conflict societies. Brasília] : Amnesty Commission, Ministry of Justice, Governo Federal Brasil, 2014. 42 p.

49. New evidence shows how russian soldiers executed men in bucha (published 2022) / Y. Al-Hlou et al. *The New York Times*. URL: <https://www.nytimes.com/2022/05/19/world/europe/russia-bucha-ukraine-executions.html> (date of access: 10.06.2024).

50. Pilarska J. Book review: war childhood: sarajevo 1992-1995. *Society register*. 2018. Vol. 2, no. 2. P. 163—166. URL: <https://doi.org/10.14746/sr.2018.2.2.09> (date of access: 10.06.2024).

51. Popis stanovništva 1991 — Federalni zavod za statistiku. *Federalni zavod za statistiku — Federalni zavod za statistiku*. URL: <https://fzs.ba/index.php/popis-stanovnistva/popis-stanovnistva-1991-i-stariji/> (date of access: 10.06.2024).

52. Ray M. Russia-Ukraine war | casualties, map, causes, & significance. *Encyclopedia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/event/2022-Russian-invasion-of-Ukraine> (date of access: 10.06.2024).

53. Ristic M. Architecture, urban space and war. Cham : Springer International Publishing, 2018. URL: <https://doi.org/10.1007/978-3-319-76771-0> (date of access: 10.06.2024).

54. Ristic M. Silent vs. rhetorical memorials: sarajevo roses and commemorative plaques. *Proceedings of the society of architectural historians, australia and new zealand* 30, open. 2013. Vol. 1. P. 111—112. URL: https://www.griffith.edu.au/__data/assets/pdf_file/0026/349442/S03_03_Ristic_Silent-vs-Rhetorical.pdf.

55. Sarajevo roses. *Sarajevo.travel*. URL: <https://sarajevo.travel/en/things-to-do/sarajevo-roses/484> (date of access: 10.06.2024).

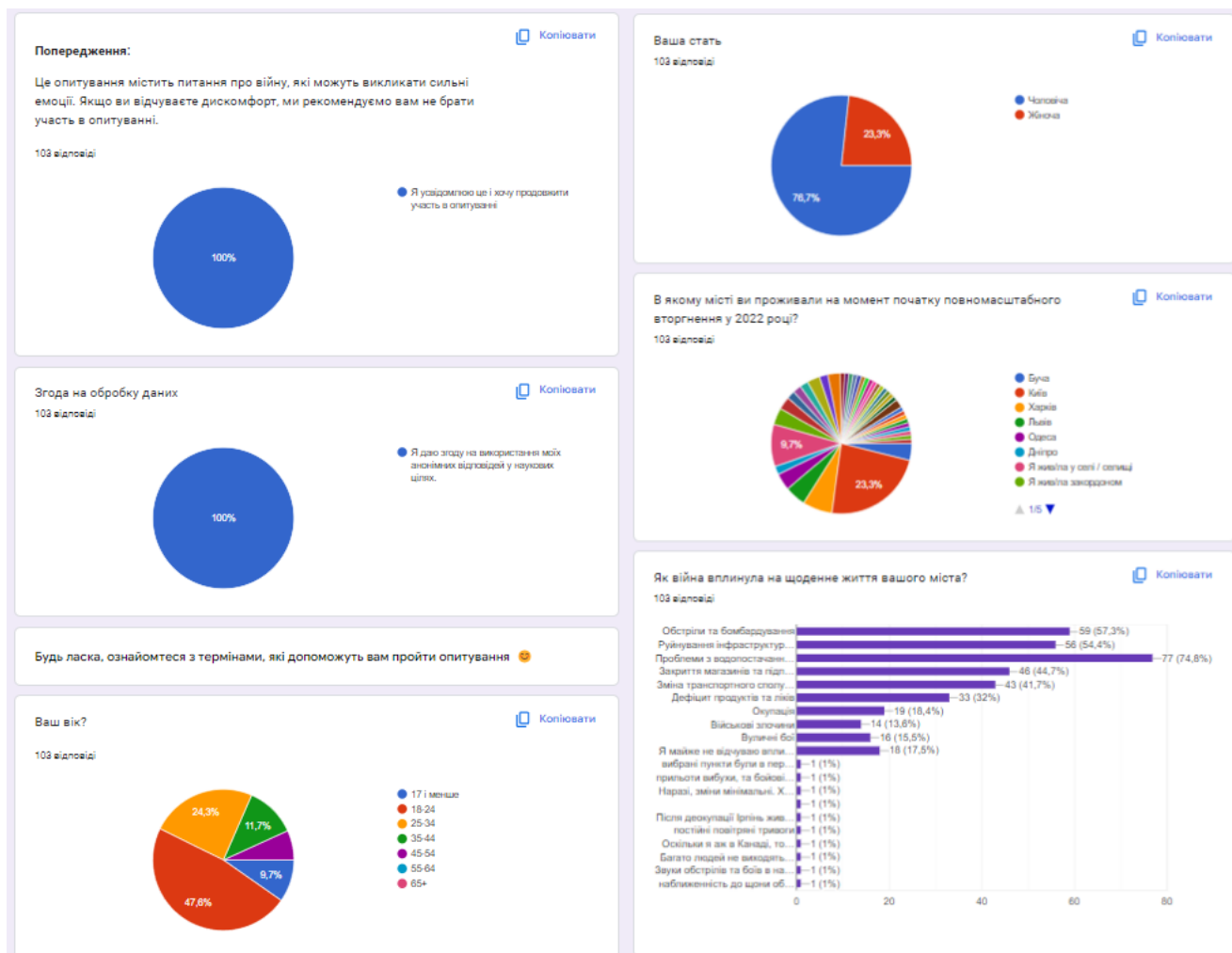
56. Sarajevo War Childhood museum. *Literary Hub*. URL: <https://lithub.com/in-sarajevo-a-monument-to-childhood-disrupted-by-war/picture2-2/> (date of access: 10.06.2024).

57. Swift J. Siege of sarajevo (1992–96) | summary, description & facts. *Encyclopedia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/event/Siege-of-Sarajevo> (date of access: 10.06.2024).
58. The idea, mission and vision | war childhood museum. *War Childhood Museum*. URL: <https://warchildhood.org/the-idea-mission-and-vision/> (date of access: 10.06.2024).
59. Top-down. *Cambridge Dictionary | English Dictionary, Translations & Thesaurus*. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/top-down> (date of access: 10.06.2024).
60. Ukraine. *International Criminal Court*. URL: <https://www.icc-cpi.int/situations/ukraine> (date of access: 10.06.2024).
61. Ukraine: russian forces' trail of death in bucha. *Human Rights Watch*. URL: <https://www.hrw.org/news/2022/04/21/ukraine-russian-forces-trail-death-bucha> (date of access: 10.06.2024).
62. Ukraine support tracker - A database of military, financial and humanitarian aid to ukraine. *Kiel Institute*. URL: <https://www.ifw-kiel.de/topics/war-against-ukraine/ukraine-support-tracker/> (date of access: 10.06.2024).
63. Visitor information - war childhood museum. *War Childhood Museum*. URL: <https://warchildhood.org/visitor-information/> (date of access: 10.06.2024).

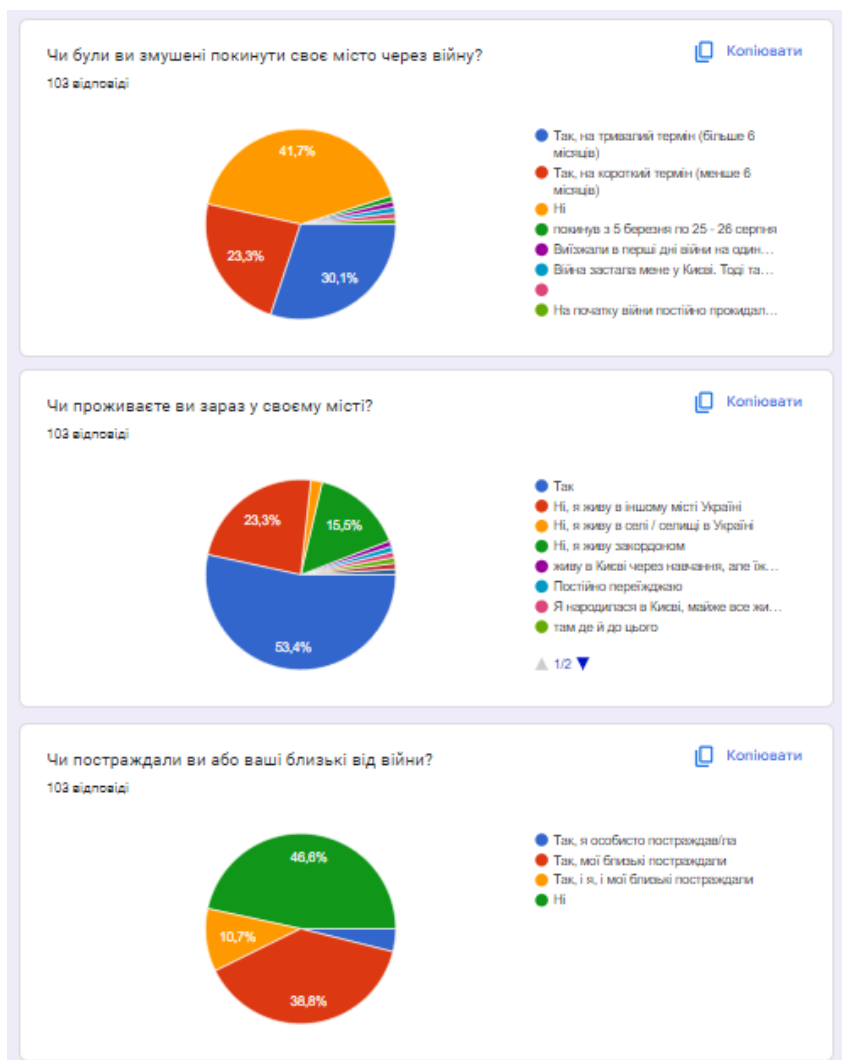
ДОДАТКИ

Додаток А

Результати опитування щодо впливу війни на міську громаду



Вплив війни на переміщення та повсякденне життя міських жителів



Як саме війна вплинула на ваше життя та життя вашої родини?

67 відповідей

Вплинула на здоров'я

Негативно. Частина родини на н війні, постійні обстріли заважають нормально жити і працювати.

змінилися цінності, проявилися глибокі сварки на політичні теми, дехто розсварився

Негативно

сім'я лишилась на місці вдома, я через 6 місяців вернувся в гуртожиток

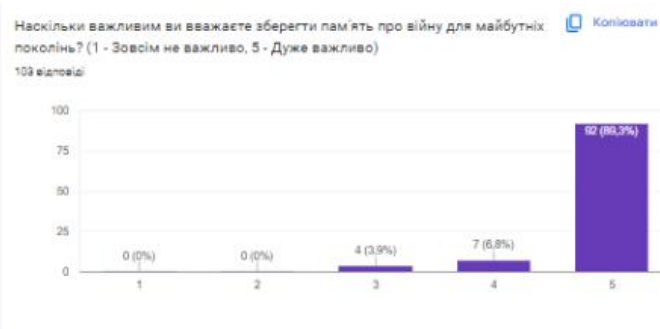
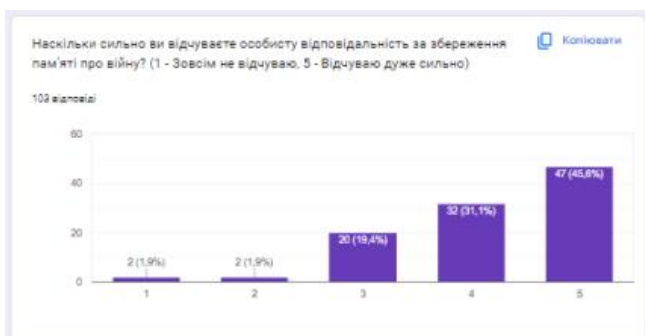
Війна однозначно зробила його сумнішим. На щастя, ніхто безпосередньо з моєї сім'ї не постраждав, але постійні сумні новини, смерті знайомих та далеких родичів дали про себе знати. Окрім того, життя стало більш тривожним та невизначеним (не зрозуміло, що буде через рік, 2 роки).

Родичі воюють, економічний вплив, психологічний, обмеження прав.

Родичі стикнулися з фінансовими проблемами(неможливістю знайти роботу, підвищенням цін). В

Додаток В

Погляди міських жителів на збереження пам'яті про війну та її вплив на майбутні покоління



Поясніть свій вибір

66 відповідей

Не розумію цього питання

Ми повинні пам'ятати про наших захисників та пам'ятати те, як росія вплинула на наше життя.

Майбутнє неможливо будувати незнаючи минулого. Дуже важливо доносити майбутнім поколінням все, що відбувається сьогодні.

Я обов'язково повинна зараз робити все, що можу, щоб зберегти себе і свою родину при адекватному глузді та допомогти тим, хто цього потребує через втрату домівки, рідних, поранення тощо. Це все важливо. І ми не маємо права забувати про те, скільки горя принесла нам росія. Якщо я не буду зберігати пам'ять про сьогоднішні події та розповідати про це майбутнім дітям, історія повториться з їх онуками чи правнуками. І так не один раз.

Я не хотіла б, щоб діти згадували цю війну. Розуміли, що відбувалось, але не викликали у подробиці. Я не хочу, щоб вони відчували негативні емоції.

В ті дні кожна людина приймала рішення дії, такі як (тимчасово покинути країну, назавжди покинути країну, переїхати назавжди в безпечне місце в середині країни, переїхати тимчасово, вступити в армію).

Поясніть свій вибір

69 відповідей

Бо це треба пам'ятати

Ми повинні зберегти пам'ять про війну, щоб наші нащадки не робили таких помилок як ми.

Це важливо, щоб не змерла українська культура, щоб діти знали і відстоювали рідне, адже імперські замашки навайд чи зникнуть у найближчі роки, навіть при зміні президента країни-агресора.

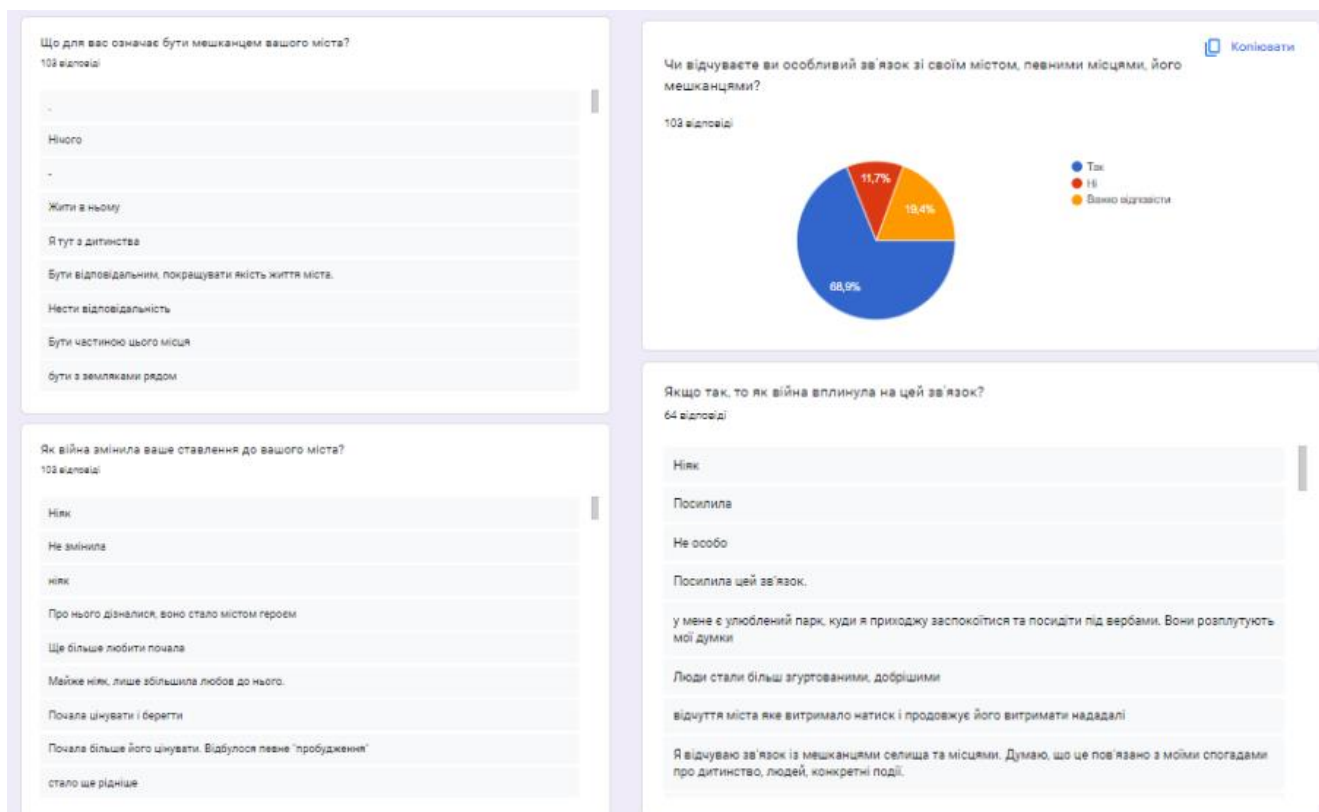
Це історія виживання країни, про це мають знати ті, хто житимуть в майбутньому.

Я думаю що це дуже важливо, адже допоможе уникнути подібних ситуацій у майбутньому. Наші нащадки знатимуть, хто є ворогом і не будуть повторювати помилки минулого. До того ж, це покращить ідентичність нації.

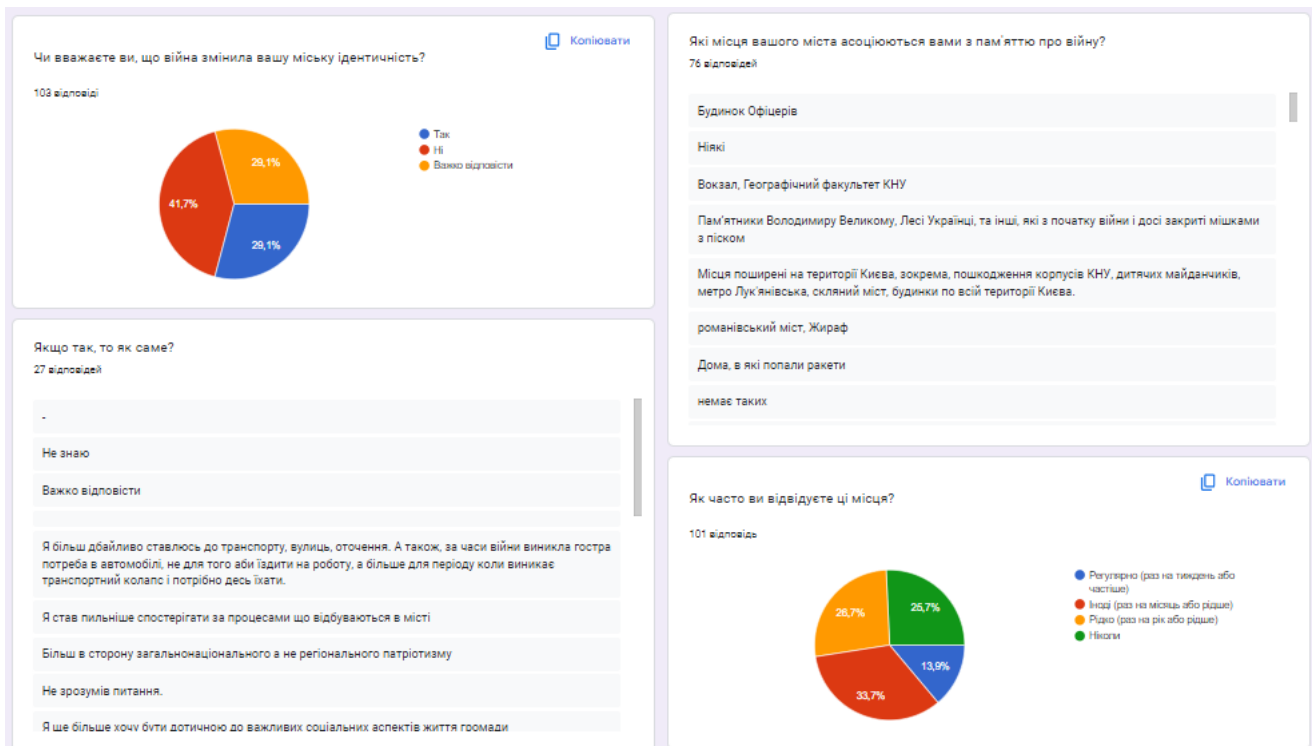
Варто вшановувати те що з собою принесла війна. Якщо це забудеться, то наступні покоління також постраждають.

Можливо таким чином наступні покоління не повторять наших помилок.

Зв'язок мешканців з їхнім містом та вплив війни на цей зв'язок

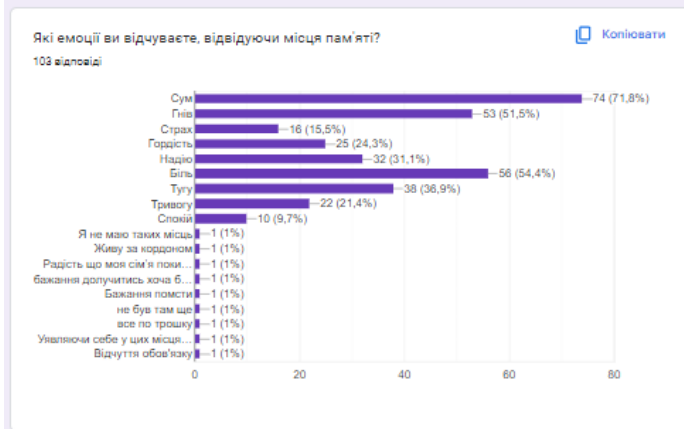


Зміни міської ідентичності та асоціації з місцями пам'яті про війну



Додаток Е

Вплив місць пам'яті про війну на емоції та важливість меморіалізації для міста



Поясніть свій вибір [Копіювати](#)

103 відповіді

Для всієї України це важливо

Це важливо, адже ми, як мешканці міста, що пострадало від війни, маємо пам'ятати це і як наслідок цінувати і захищати його.

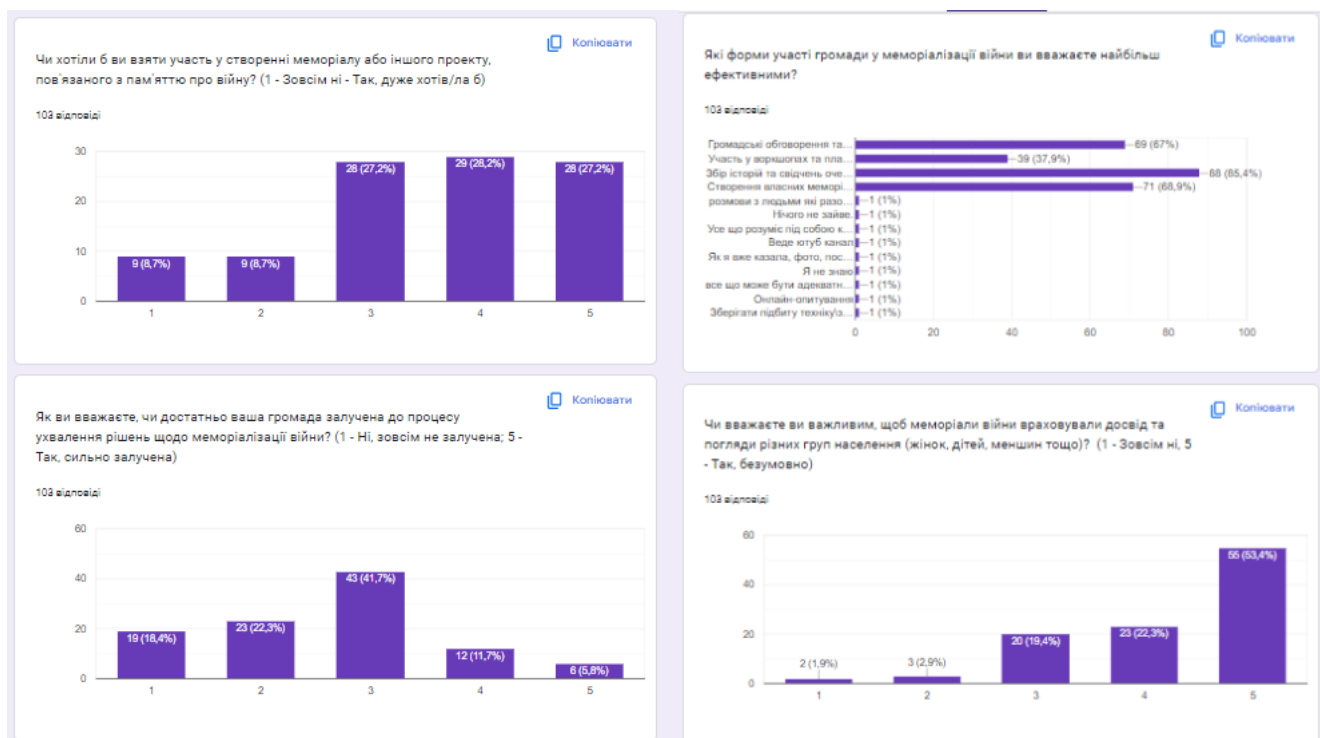
це єдине, що допоможе якомога довше цінувати і не забувати що ціну свободи

Меморіалізація важлива. Кожна людина, кожна подія не мають бути втраченими і забитими.

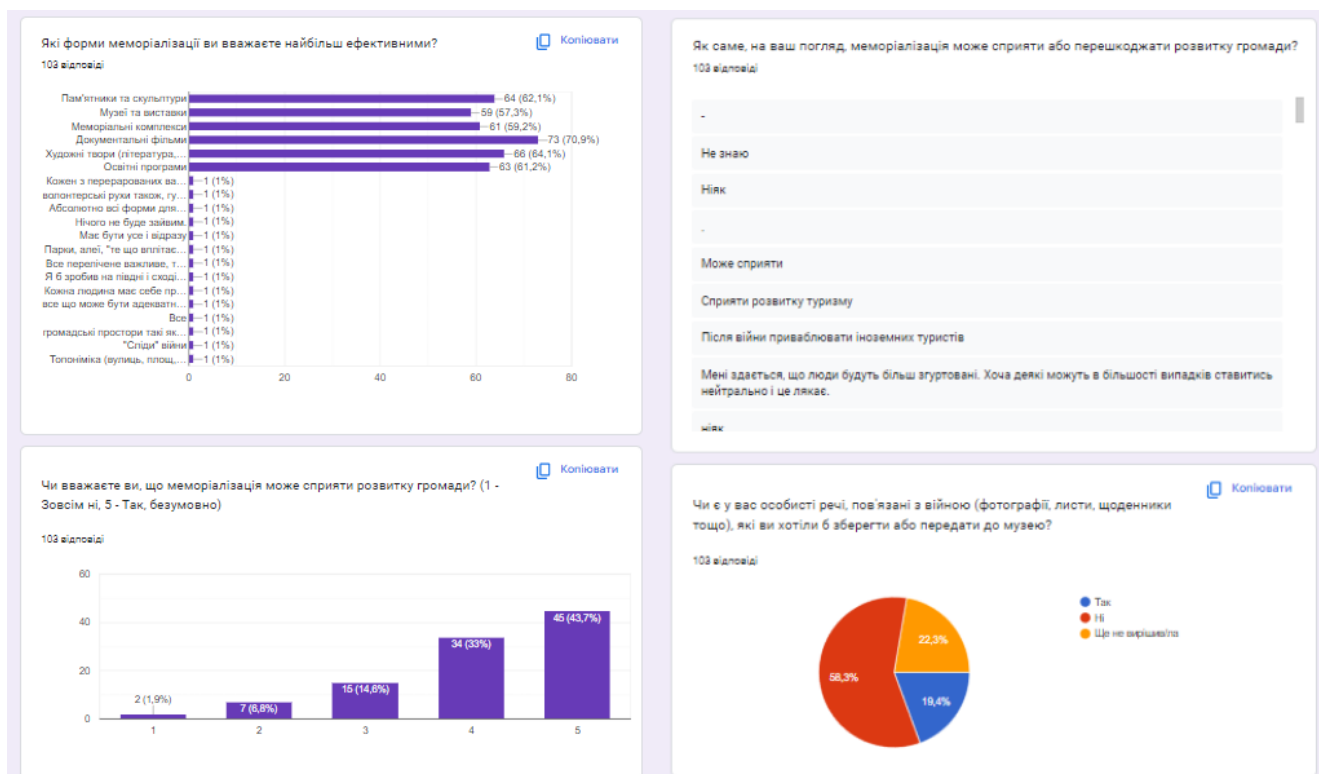
не можу

Кожне щось приємне зробити, аніж нагадувати про війну

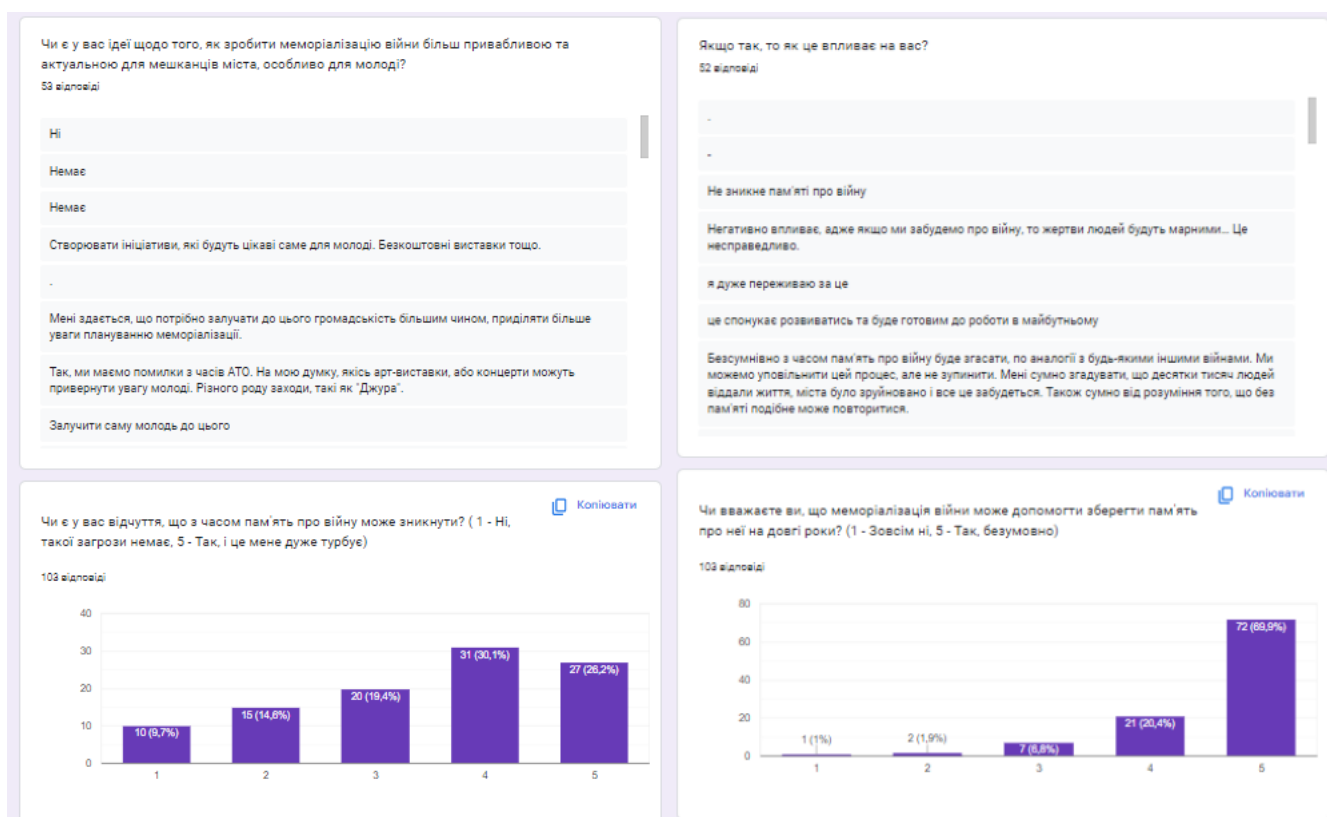
Участь громади у меморіалізації війни та важливість врахування різних точок зору



Ефективні форми меморіалізації та їх вплив на розвиток громади



Ідеї щодо привабливості меморіалізації для молоді та збереження довготривалої пам'яті про війну

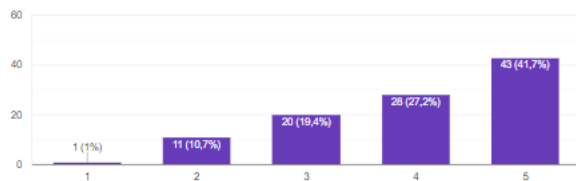


Особистий досвід респондентів та вплив війни на емоційний стан

Як сильно війна вплинула на ваш емоційний стан? (1 - Зовсім не вплинула, 5 - Вплинула дуже сильно)

Копіювати

103 відповіді



Якщо ви обрали 3, 4 або 5, будь ласка, поділіться, як ви справляєтеся з цими емоціями

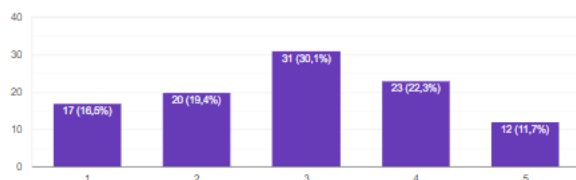
81 відповідь

-
- Психолог, психотерапія, розмови
- Звикаю
- Намагаюся відволікатися фільмами/серіалами, частіше зустрічатися з близькими людьми.
- Веду щоденники, спілкуюся з рідними на цю тему.
- вживаю алкоголь
- намагаюся відволікатися на хобі та спілкуватися з близькими людьми
-
- Ходжу до психолога, психіатра. Приймаю антидепресанти. Говорю з друзями.

Чи вважаєте ви, що меморіалізація може допомогти вам та іншим людям зцілитися від травм війни? (1 - Зовсім ні, 5 - Так, безумовно)

Копіювати

103 відповіді



Розкажіть про ваш особистий досвід, пов'язаний з війною

41 відповідь

Не знаю

Дуже рідко бачуся з татом через те, що він на війні. Інколи страшно перебувати у місті через можливі обстріли, особливо балістичними ракетами, коли час на те, щоб заховатися – кілька хвилин.

Його майже немає. Ховалася від ракетних атак. Було страшно. Паніка.

-

Я не думаю, що в мене є вартий уваги досвід, пов'язаний з війною. Напевно, мій досвід схожий з досвідом людей, дім яких не був окупований, а близькі яких не гинули. Якихось конкретних, вартих уваги, ситуацій пов'язаних з війною в мене також не було.

Про те що розпочнеться війна, я знав заздалегідь, тому це не було стресово. В 2022 році виїхала за кордон близька мені людина, на 2 роки. З перших місяців я брав участь у навчанні добровольців з ТРО.

Які історії про війну ви чули від своїх рідних, друзів або знайомих?

44 відповіді

-

Багато чула

Жахливі історії про окупацію, битву за населені пункти у Київській області.

вбивство на фронті

чув що дівчинка з пригорода Києва з дитиною кинула машину посеред дороги бо побачила російських окупантів ы десь місяць прожила в будинку з лісником

Не думаю, що чув вартих уваги історій.

Дуже багато історій про бойові дії, окупацію, про зрадників, про зраду і тд і тп.

Ми приймали знайомих з Гостомеля, яким снарядами рознесло хату разом із лежачою бабушею всередині. Вони ходили по спалених рештках будинку збираючи максимум вцілілих речей. В чоловіка що це робив згоріли підшви взуття й ми заміняли йому це взуття а також купляли

Пропозиції щодо покращення меморіалізації війни та відповідальність за збереження пам'яті

